

Accountantsverslag 2023

Gemeente Enschede, 7 juni 2024

Aan de gemeenteraad
van de gemeente Enschede
Postbus 20
7400 AA ENSCHEDE

Onderwerp
Accountantsverslag 2023

Datum
7 juni 2024

Ons kenmerk
240627136C/RR

Behandeld door
N.R. Fritz RA
06 5204 8682
nfritz@deloitte.nl

drs. V.V. Jongbloed RA
06 2025 2002
vjongbloed@deloitte.nl

E. van Roekel MSc RA
06 5339 8734
evanroekel@deloitte.nl

Geachte leden van de raad,

Graag bieden wij u hierbij ons accountantsverslag aan met betrekking tot de controle van de jaarrekening 2023 van de gemeente Enschede. Deze rapportage beschrijft op hoofdlijnen onze controleaanpak en de belangrijkste aangelegenheden die wij tijdens onze controle in overweging hebben genomen. Wij zijn van mening dat de reikwijdte van onze werkzaamheden en de resultaten daarvan een deugdelijke basis vormen voor ons oordeel over de jaarrekening 2023 van de gemeente Enschede.

De jaarrekening 2023 is opgesteld onder verantwoordelijkheid van het college van burgemeester en wethouders van de gemeente Enschede. Wij hebben bij deze jaarrekening een goedkeurende controleverklaring voor het getrouwe beeld verstrekt.

Onze controle is uitgevoerd in overeenstemming met onze opdrachtbevestiging gedateerd op 10 oktober 2023 en met ons auditplan, dat op 9 oktober 2023 is besproken in uw rekeningencommissie.

Wij hebben de inhoud van dit accountantsverslag afgestemd met de portefeuillehouder financiën, de gemeentesecretaris, de concerncontroller en een vertegenwoordiging van de ambtelijke organisatie. Tevens hebben wij dit accountantsverslag besproken tijdens de bijeenkomst met de rekeningencommissie op 21 mei jl.

Hoogachtend,

Deloitte Accountants B.V.

Was getekend: N.F. Fritz RA

Deloitte Accountants B.V.
Meander 551
6825 MD Arnhem
Postbus 30265
6803 AG Arnhem
Nederland

Tel: 088 288 2888
www.deloitte.nl

Inhoudsopgave

	<u>Kernpunten van de jaarrekeningcontrole</u>	4
	• <u>Kernpunten van de jaarrekeningcontrole</u>	5
	<u>Bestuurlijke samenvatting</u>	7
	• <u>Belangrijkste bevindingen, conclusies en aanbevelingen</u>	8
	<u>Bevindingen jaarrekening</u>	13
	• <u>De financiële positie van uw gemeente</u>	14
	• <u>Belangrijkste bevindingen uit onze controle</u>	20
	<u>Interne beheersing</u>	28
	• <u>Belangrijkste bevindingen voor de interne beheersing</u>	29
	<u>Bijlagen</u>	31
	• <u>Bijlage A1 - Niet-gecorrigeerde controleverschillen</u>	32
	• <u>Bijlage A2 - Onzekerheden in de controle</u>	33
	• <u>Bijlage A3 - Tekortkomingen in de toelichtingen</u>	34
	• <u>Bijlage B - Bevindingen controle SiSa-bijlage 2023</u>	36
	• <u>Bijlage C - Onafhankelijkheidsbevestiging</u>	41

Kernpunten van de jaarrekeningcontrole

Kernboodschap van de jaarrekeningcontrole

De basis voor onze controle is het auditplan 2023 dat met de rekeningencommissie is besproken. In dit accountantsverslag geven wij u inzicht in de belangrijkste bevindingen bij de jaarrekening en de (ontwikkeling van de) interne beheersing van de gemeente Enschede. Wij hebben tijdens onze jaarrekeningcontrole de rekeningsaldi en transactiestromen samenhangend met de balans en het overzicht van baten en lasten gecontroleerd. In deze kernboodschap koppelen wij ons overstijgende beeld terug van deze controle en geven wij beknopt een managementsamenvatting voor de gemeente Enschede. In het hoofdstuk 'Bevindingen jaarrekeningcontrole 2023' hebben wij onze bevindingen meer in detail toegelicht, evenals onze adviezen voor de verdere doorontwikkeling van de organisatie gedurende 2024.

Onderwerp

Boodschap

Kernboodschap/Overall beeld jaarrekeningcontrole 2023

Wij hebben een goedkeurende controleverklaring bij de jaarstukken 2023 verstrekt. Het opstel- en controleproces is door een goede samenwerking prettig verlopen. De verantwoording over en de interne controle van de SiSa-bijlage is verbeterd ten opzichte van vorig jaar. Ondanks een sterke toename van het aantal regelingen is het controleproces soepel verlopen. Het proces, de uitvoering en de (interne) controle zijn van een voldoende gedegen niveau om onze externe controle te kunnen verrichten.

Wij signaleren, net als vorig jaar, een spanningsveld tussen het realiseren van uw ambities en de capaciteit van de gemeente Enschede op thema's als bereikbaarheid, mobiliteit, investeringen en grondexploitaties. Wij zien namelijk de afgelopen vier jaar dat u jaarlijks positievere resultaten behaalt dan begroot. U kunt nog stappen zetten wat betreft het beter met de realisatiekracht in balans brengen van uw ambities en daarbij rekening te houden met de beschikbare capaciteit van de interne organisatie maar zeker ook de markt.

Binnen het zorgdomein (WMO en Jeugd) is een landelijke ontwikkeling zichtbaar waarbij de lasten de afgelopen jaren fors zijn toegenomen. Waar dit in eerste instantie hoofdzakelijk kwam door een toenemende zorgvraag zien wij in 2023 dat er met name sprake is van stijgende prijzen (loonstijgingen) en een toenemende zorgzwaarte met betrekking tot de jeugdzorg. Dit betekent dat cliënten vaak een zwaardere en daarmee duurdere vorm van zorg behoeven. De gemeente Enschede wordt hierdoor geconfronteerd met een toenemende zorgzwaarte, welke aanzienlijke financiële consequenties heeft. Terwijl de zorgkosten stijgen, moet de gemeente tegelijkertijd nauwlettend de budgetten beheren en strategisch alloceren om aan deze groeiende behoefte te voldoen. Verder is een toenemende schaarste in beschikbaarheid van zorgpersoneel zichtbaar. Dit leidt er toe dat de toenemende zorgvraag steeds vaker niet meer in balans is met het zorgaanbod. Zowel in de WMO als Jeugdzorg is deze ontwikkeling zichtbaar. In toenemende mate zal daardoor niet de zorgvraag bepalend zijn in de omvang van de zorguitgaven maar ook het aanbod. Dit is een breed maatschappelijk probleem waarbij het voor gemeenten slechts beperkt mogelijk is hierin keuzes te maken.

Tenslotte is vanaf het boekjaar 2023 het college verplicht in de jaarrekening een rechtmatigheidsverantwoording op te nemen waarin zij zich verantwoordt over de rechtmatige totstandkoming van de baten, lasten en balansmutaties (inclusief begrotingsrechtmatigheid). De controledocumentatie en onderbouwing voor de rechtmatigheidsverantwoording kan op onderdelen nog versterkt worden. Wij hebben hierover gesproken met de ambtelijke organisatie.

Kernpunten van de jaarrekeningcontrole

In dit hoofdstuk zijn de kernpunten van de jaarrekeningcontrole overzichtelijk weergegeven. Deze kernpunten lichten wij in het vervolg van dit accountantsverslag nader toe. De onderwerpen linken dan ook door naar de verdiepende teksten en zijn te raadplegen door op het onderwerp te klikken.

Categorie	Onderwerp	Observatie en/of aanbeveling
Algemeen	<ol style="list-style-type: none">ControleverklaringRechtmatigheidFraude	<ol style="list-style-type: none">Wij hebben een goedkeurende controleverklaring (getrouwheid) bij de jaarstukken 2023 verstrekt.Het college heeft in haar rechtmatigheidsverantwoording géén rechtmatigheidsfouten gerapporteerd groter dan de verantwoordingsgrens.De gemeente heeft een frauderisicoanalyse opgesteld, periodieke actualisatie en behandeling in de rekeningencommissie is belangrijk.
Financiën	<ol style="list-style-type: none">Financiële positieRealiteitsgehalte begrotingKwaliteit jaarstukken	<ol style="list-style-type: none">De financiële positie van de gemeente Enschede is gezond, ratio's liggen boven de signaalwaarde van de VNG.Aandacht voor het realiteitsgehalte en de voorspellende waarde van de begroting blijft belangrijk.De kwaliteit van de jaarstukken is van een voldoende niveau.
Sociaal domein	<ol style="list-style-type: none">ActualiteitenBeheersing uitgaven Jeugdzorg (speerpunt rekeningencommissie)	<ol style="list-style-type: none">In 2023 is er een significante toename van de zorgzwaarte, met name in de jeugdzorg, wat resulteert in aanzienlijke financiële druk voor de gemeente Enschede. Capaciteitsbeperkingen en personeelstekorten bij zorginstellingen bemoeilijken het vermogen van de gemeente om aan de groeiende vraag te voldoen, waardoor er een kloof ontstaat tussen de gewenste zorg en de haalbaarheid ervan. Het is cruciaal voor de gemeente om efficiënte oplossingen te vinden die zowel financiële druk verminderen en tegemoetkomen aan de zorgnoodzaak.De financiële tekorten in de jeugdhulp bedragen momenteel circa € 15 miljoen ten opzichte van de begroting van 2023, met een verwachte voortzetting van deze trend in de komende jaren. Er wordt actief onderzoek verricht naar de jeugdzorg en de ontwikkeling van een strategisch plan is gestart. Ons advies is om de financiële ontwikkelingen in de jeugdzorg nauwlettend te blijven monitoren en tijdig concrete maatregelen te treffen om de tekorten te beheersen.
Grondexploitatie	<ol style="list-style-type: none">SchattingenVoorzieningAandachtspunten grondexploitaties	<ol style="list-style-type: none">De grondexploitaties zijn getrouw weergegeven blijkens onze controlewerkzaamheden en inzet van specialisten van Deloitte Real Estate.De gemeente Enschede heeft haar voorziening geactualiseerd en in overeenstemming gebracht met de verwachte negatieve resultaten per grondexploitatie.In overeenstemming met vorig jaar is in de jaarrekening toegelicht dat het bestemmingsplan voor het project Centrumkwadraat nog niet onherroepelijk is vastgesteld. Daarnaast zijn bij de waardering van de grondexploitatie per 31 december 2023 de vastgestelde projectkaders en genomen besluiten meegenomen, zonder rekening te houden met toekomstige ambities van de gemeente, zoals de geplande woningbouw voor het project Cromhoff waarover nog geen officieel besluit is genomen door de raad. Een aanpassing van het ambitieniveau en ontwikkelmogelijkheden kan een financiële impact hebben.
IT-omgeving	<ol style="list-style-type: none">General IT ControlsISAE 3402	<ol style="list-style-type: none">Zorg voor een adequate opzet en implementatie, en borg de effectieve werking van General IT Controls (algemene IT-beheersingsmaatregelen) op uniforme basis. Besteed specifiek aandacht aan gebruikers- en rechtenreview, toewijzen, muteren en afsluiten van accounts, en functiescheiding.Wij zijn in gesprek met uw nieuwe externe IT-auditor om onze verwachtingen vanuit de jaarrekeningcontrole nader af te stemmen met als doelstelling om in de toekomst optimaal gebruik te kunnen maken van het ISAE3402 type II-rapport.

Bestuurlijke samenvatting

Bestuurlijk relevante bevindingen
en aanbevelingen jaarrekeningcontrole

Belangrijkste bevindingen, conclusies en aanbevelingen

Getrouwheid

- Wij hebben een goedkeurende controleverklaring verstrekt over het getrouwe beeld van de jaarrekening, inclusief de daarin opgenomen rechtmatigheidsverantwoording van het college.
- De gehanteerde materialiteit voor fouten en onzekerheden bedraagt € 9,1 miljoen respectievelijk € 27,3 miljoen.
- Naast onze opdrachtbevestiging zijn het Bado en de controleverordening dat door uw raad is vastgesteld, bepalend (geweest) voor onze controle.
- Wij hebben tijdens onze controle van de WNT geen niet-gecorrigeerde feitelijke afwijkingen geïdentificeerd die de materialiteitsgrens conform het controleprotocol WNT te boven gaan.

Rechtmatigheid

- Het college van B&W heeft in haar rechtmatigheidsverantwoording géén fouten gerapporteerd groter dan de verantwoordingsgrens.
- In de paragraaf bedrijfsvoering zijn de bevindingen, met een financieel effect hoger dan de rapporteringstolerantie, toegelicht door het college.
- De gehanteerde verantwoordings- en rapportagegrens bedraagt € 9,1 miljoen respectievelijk € 0,9 miljoen.
- Wij hebben de conclusies van het college in ons getrouwheidsoordeel betrokken waaruit geen materiële tekortkomingen zijn gebleken.
- Wij hebben geen fouten en/of onzekerheden geconstateerd ten aanzien van de SiSa-bijlage die als bijlage bij de jaarstukken is opgenomen. In [Bijlage B - Bevindingen controle SiSa-bijlage 2023](#) is de voorgescreven tabel met fouten en onzekerheden opgenomen.

Welke verbeteringen zien wij?

Wij zien dat uw gemeente de volgende verbeteringen heeft gerealiseerd:

- De verantwoording over en interne controle van de SiSa-bijlage zijn verbeterd ten opzichte van vorig jaar. Ondanks een sterke toename van het aantal regelingen is het controleproces soepel verlopen. Het proces, de uitvoering en de (interne) controle zijn van een voldoende gedegen niveau om onze externe controle te kunnen verrichten.
- De gemeente Enschede besteedt op een goede manier aandacht aan de thema's fraude en integriteit, en treedt daarover tijdig met ons in contact.
- De aanbestedingsfouten van vorig jaar zijn teruggebracht van € 2,9 miljoen in 2022 naar € 1,1 miljoen in 2023. Wij hebben geen nieuwe aanbestedingsfouten geconstateerd.

Welke aandachtspunten zien wij?

Daarnaast onderkennen wij de volgende belangrijke aandachtspunten:

- De kwaliteit van controle-informatie en onderbouwingen van zogenaamde transitorische posten (nog te ontvangen/betalen bedragen en vooruit ontvangen/nog te besteden (subsidie)bijdragen van derden) kan verbeterd worden.
- De controledocumentatie en onderbouwing voor de rechtmatigheidsverantwoording kan op onderdelen nog versterkt worden, interne controlewerkzaamheden worden niet altijd zichtbaar uitgevoerd. Wij adviseren de gemeente de vastleggingen van de interne controlewerkzaamheden als basis en onderbouwing voor de rechtmatigheidsverantwoording te versterken.

Belangrijkste bevindingen, conclusies en aanbevelingen

Frauderisicoanalyse

- De gemeente Enschede beschikt over een frauderisicoanalyse document. Door het uitvoeren van deze analyse zijn de kwetsbaarheden in de organisatie geïnventariseerd voor de betrokken werkprocessen en er zijn adviezen geschreven over hoe deze kwetsbaarheden (verder) kunnen worden verkleind. Door de veranderde omstandigheden binnen en buiten de organisatie is het van belang dat de frauderisicoanalyse periodiek geactualiseerd wordt en besproken wordt in een raadsvergadering.
- Tevens hebben wij als onderdeel van onze werkzaamheden voor de jaarrekeningcontrole vastgesteld dat binnen uw organisatie op een adequate wijze opvolging wordt gegeven aan integriteitsmeldingen.
- Tijdens onze controle over 2023 zijn door ons geen fraudegevallen geconstateerd en is geen sprake van signalen en/of vermoedens van fraude.

Opstel- en controleproces

- Medio 2023 hebben wij met de ambtelijke organisatie het opstel- en controleproces van de jaarrekening 2022 geëvalueerd. Naar aanleiding hiervan zijn waar nodig aanscherpingen doorgevoerd in het interne 'draaiboek' voor het opstelproces en de werk- en planningsafspraken voor de jaarrekeningcontrole. Met deze aanpassingen is het proces geoptimaliseerd en is de jaarrekeningcontrole binnen de afgesproken planning afgerond. Medio 2024 evalueren wij wederom het proces om te bepalen op welke terreinen/aspecten verdere verbeteringen mogelijk zijn.
- Voorgaande jaren hebben wij aan u gerapporteerd dat de aanlevering van de controledocumentatie voor de SiSa-regelingen verder verbeterd kan worden. Ondanks een nog verdere toename van het aantal regelingen is het controleproces soepel verlopen en merken wij dat de kwaliteit van de dossiervorming vanuit de ambtelijke organisatie toeneemt.

Financiële positie

- De financiële positie van de gemeente Enschede is gezond, ratio's liggen boven de signaalwaarde van de VNG.
- De beschikbare weerstandscapaciteit ultimo 2023 bedraagt € 73,5 miljoen (2022: € 91,6 miljoen). De afname in 2023 wordt met name veroorzaakt door een eenmalige onttrekking van € 15 miljoen ten behoeve van de reserve strategische investeringsagenda. Deze weerstandscapaciteit is hoger dan de door de gemeente Enschede onderkende en aanwezige risico's van € 42,4 miljoen (2022: € 52,3 miljoen).
- Uw jaarrekening toont wat betreft de baten en lasten een verschil tussen de begroting en realisatie, en kent een voordelig rekeningresultaat 2023 ad. € 19,2 miljoen (2022: voordelig € 6,4 miljoen).

Realiteitsgehalte begroting

Uit het overzicht van baten en lasten over 2023 blijken afwijkingen c.q. volumeverschillen in zowel de lasten, baten als saldi. Deze afwijkingen in combinatie met de absolute omvang en de oorzaken van het voordelig resultaat laten zien dat de begroting meer in lijn ligt met de realisatie dan in voorgaande jaren. Wel geeft dit positieve resultaat samen met het niet (volledig) uitvoeren van alle geplande investeringen aan dat niet alle ambities voor 2023 gerealiseerd zijn. Wij adviseren blijvende aandacht te hebben voor het realiteitsgehalte en de voorspellende waarde van de begroting te versterken.

Belangrijkste bevindingen, conclusies en aanbevelingen

Kwaliteit verslaggeving

Tijdens de controle hebben wij het door het management toegepaste proces met betrekking tot belangrijke verslaggevingsvraagstukken geëvalueerd. Hierbij valt te denken aan het proces om tot schattingen te komen, zoals bij de grondexploitatie en de voorzieningen. Bij processen waarbij wij dat nodig achtten, hebben wij specialisten betrokken. Dit betrof de grondexploitatie.

Bij de jaarrekeningcontrole hebben wij vastgesteld dat uw jaarstukken 2023 voldoen aan de vereisten uit het BBV. Wij hebben bij onze werkzaamheden de jaarstukken integraal doorgenomen en hebben daarbij – naast de verenigbaarheid van jaarverslag en jaarrekening – vanuit het belang en begrip van de gebruikers van de jaarstukken vooral gelet op de toegankelijkheid en begrijpelijkheid van de daarin opgenomen toelichtingen en analyses.

Sociaal domein

- Binnen het zorgdomein (WMO en Jeugd) is een landelijke ontwikkeling zichtbaar waarbij de lasten de afgelopen jaren fors zijn toegenomen. Waar dit in eerste instantie hoofdzakelijk kwam door een toenemende zorgvraag zien wij in 2023 dat er met name sprake is van een toenemende zorgzwaarte met betrekking tot de jeugdzorg. Dit betekent dat cliënten vaak een zwaardere en daarmee duurdere vorm van zorg behoeven. Deze ontwikkeling is ook zichtbaar voor de gemeente Enschede en dit heeft financiële consequenties.
- Complicerende factor bij het inschatten van de ontwikkeling van zorgkosten in de komende jaren is de verwachte ontwikkeling van de tarieven van zorgaanbieders. Zorgaanbieders hebben op dit moment te maken met sterk oplopende kosten als gevolg van loonstijgingen, inzet ZZP'ers en oplopende huisvestingslasten. Dit leidt ertoe dat financiële posities van zorginstellingen in toenemende mate onder druk komen te staan wat naar verwachting een prijsopdrijvend effect heeft op de tarieven. Daarnaast zijn er landelijk jeugdzorgaanbieders die niet meer aan de financiële verplichtingen kunnen voldoen waarbij aan gemeenten op basis van het convenant 'Bevorderen continuïteit jeugdhulp' een (verplichte) bijdrage aan deze instellingen wordt opgelegd.
- Daarnaast is een toenemende schaarste in beschikbaarheid van zorgpersoneel zichtbaar. Dit leidt er toe dat de toenemende zorgvraag en het zorgaanbod niet meer in balans zijn. Zowel in de WMO als Jeugdzorg is deze ontwikkeling zichtbaar. In toenemende mate zal daardoor niet de zorgvraag bepalend zijn in de omvang van de zorguitgaven maar ook het aanbod. Dit is een breed maatschappelijk probleem waarbij het voor gemeenten slechts beperkt mogelijk is hierin keuzes te maken.

Grondexploitatie

- Voor de grondexploitatie hebben wij het proces, de dossiervorming en de onderbouwingen beoordeeld waarop het management de geactualiseerde schattingen heeft gebaseerd. Wij hebben onder andere de realisatie en de geactualiseerde schattingen ultimo 2023 versus de schattingen in de jaarrekening 2022 geanalyseerd ('backtesting'). Bij deze analyse hebben wij ook gebruik gemaakt van de beoordeling van het prijzenboek door een ingeschakelde externe deskundige.
- In lijn met de afspraak met de organisatie hebben wij in maart 2023 – onze werkzaamheden voor de waardering van de grondexploitatie ultimo 2023 opgestart en zover mogelijk afgerond. Hierdoor waren onze vragen en observaties vroegtijdig in het opstelproces van de jaarrekening bekend en zijn deze vervolgens tijdig door de organisatie opgevolgd. Door de constructieve opstelling van en samenwerking de organisatie hebben wij de controle van de grondexploitatie tijdig kunnen afronden. Met deze afspraken en acties is een toereikend raamwerk ontwikkeld dat bijdraagt aan een efficiënter en effectiever opstel- en controleproces van de grondexploitatie.
- Wij zijn van mening dat de waardering van de grondexploitatie op basis van de hiervoor beschreven werkzaamheden en bevindingen juist is en consistent is met voorgaand jaar.

Belangrijkste bevindingen, conclusies en aanbevelingen

Interne beheersing

- Op basis van de interim-controle 2023 hebben wij tekortkomingen geïdentificeerd in de interne-beheersingsmaatregelen voor de financiële verslaggeving. Onze belangrijkste bevindingen zijn met u gedeeld, en zijn besproken in de rekeningencommissie d.d. 27 november 2023. In het voorliggende accountantsverslag vindt u onze bevindingen naar aanleiding van de jaarrekeningcontrole.
- Memoriaalboekingen zijn (correctie)boekingen die niet via de reguliere boekingsgang plaatsvinden. Deze boekingen zijn hierdoor in opzet meer risicovol en daarom besteden wij bij onze controle extra aandacht aan deze boekingen. Om de controle zo efficiënt en effectief mogelijk uit te voeren, en toe te spitsen op het specifieke risico en karakter van memoriaalboekingen, hebben wij gebruikgemaakt van een data-analyse tool. Hieruit zijn geen onjuistheden, onrechtmatigheden of anderszins bijzonderheden gebleken.

IT-omgeving

- De bestaande tekortkomingen in de IT-omgeving leiden ertoe dat de gemeente en wij niet zonder meer kunnen steunen op de betrouwbaarheid en continuïteit van de geautomatiseerde gegevensverwerking. Evenmin kunnen wij uitgaan van de functiescheiding binnen de geautomatiseerde systemen. Als gevolg van het (vooralsnog) onvoldoende opvolgen van de aanbevelingen op dit gebied hebben wij ook voor de jaarrekeningcontrole 2023 meer gegevensgericht werk moeten verrichten, waaronder aanvullende detailcontroles en het uitvoeren van specifieke werkzaamheden om de betrouwbaarheid van data en lijstwerk vast te stellen. Hierbij zijn geen afwijkingen geconstateerd.
- De gemeente Enschede heeft recent de Europese aanbesteding voor de ISAE3402 type II-rapport vanaf 2024 afgerond. Wij zijn in gesprek met uw nieuwe externe IT-auditor om onze verwachtingen vanuit de jaarrekeningcontrole nader af te stemmen met als doelstelling om in de toekomst optimaal gebruik te kunnen maken van de ISAE3402 type II-rapport.

Speerpunten rekeningencommissie

- Uw rekeningencommissie heeft ons de volgende aandachtspunten meegegeven:
- Rechtmatigheid verbouwing het Kompas: opgenomen in de boardletter 2023.
 - Beheersing uitgaven Jeugdzorg: opgenomen in dit accountantsverslag (hoofdstuk: [Sociaal domein](#))

Overig

- Uit bijlage A bij dit accountantsverslag blijkt welke (niet)-gecorrigeerde bevindingen, onzekerheden en tekortkomingen in de toelichtingen wij hebben geconstateerd.
- In bijlage C is onze volledige onafhankelijkheidsbevestiging te vinden.

Bevindingen jaarrekening

Samenvatting ontwikkelingen in vermogen en resultaat van uw gemeente

De vermogenspositie van uw gemeente

Het BBV, de verslaggevingsregels voor gemeenten, maakt een duidelijk onderscheid tussen resultaatbepaling en resultaatbestemming. Alle baten en lasten dienen via het overzicht van baten en lasten in de jaarrekening te lopen. Er mogen geen baten of lasten rechtstreeks in het eigen vermogen worden gemuteerd. De mutaties in het eigen vermogen vinden plaats door middel van de resultaatbestemming.

Het gerealiseerd totaalsaldo van baten en lasten over het boekjaar 2023 bedraagt € 22,5 miljoen voordelig. Per saldo is tussentijds € 1,4 miljoen aan de reserves toegevoegd, zodat het uiteindelijk gerealiseerde resultaat over 2023 circa € 21 miljoen voordelig bedraagt. Dit resultaat is afzonderlijk vermeld onder het eigen vermogen in de balans.

In het overzicht hiernaast hebben wij de ontwikkeling van het eigen vermogen opgenomen. Ondanks een toename van het eigen vermogen, is het percentage eigen vermogen ten opzichte van het balanstotaal gedaald van 33,48% in 2022 naar 33,4% eind 2023. Deze afname wordt voornamelijk veroorzaakt door een stijging van de vooruit ontvangen bedragen van het Rijk (toename specifieke uitkeringen (SiSa)), wat resulteert in een snellere groei van het balanstotaal ten opzichte van het eigen vermogen.

Saldo baten en lasten

Het feitelijke saldo van baten en lasten in een jaar is weergegeven als het gerealiseerde totaalsaldo van baten en lasten. Daarnaast kent de gemeente het gerealiseerde resultaat. Dit is het gerealiseerde totaalsaldo van baten en lasten plus of min de tussentijdse resultaatbestemming. Deze tussentijdse resultaatbestemming bestaat uit de onttrekkingen aan en stortingen in reserves gedurende het boekjaar. Deze mutaties in reserves vinden plaats op basis van door de gemeenteraad genomen besluiten. Het gerealiseerde resultaat is dus mede het gevolg van de eerdere politieke besluitvorming.

Wat het voorgaande concreet betekent voor uw gemeente hebben wij in het overzicht hiernaast weergegeven.

Eigen vermogen (x € 1.000)	2023	2022	2021	2020
Eigen vermogen per 1 januari	220.490	199.537	158.260	123.373
	-	-	-	-/- 457
Tussentijdse resultaatbestemming	1.447	14.524	34.131	25.239
Gerealiseerd resultaat	21.033	6.429	7.145	10.105
Gerealiseerd totaalsaldo baten en lasten	22.481	20.953	41.276	35.344
Eigen vermogen per 31 december	242.970	220.490	199.537	158.260

Exploitatieresultaat (x € 1.000)

Totale baten	860.789
Totale lasten	-/- 838.308
Gerealiseerd totaalsaldo baten en lasten	22.481
Af: stortingen in reserves	-/- 68.129
Bij: onttrekkingen aan reserves	66.682
Saldo mutaties reserves	-/- 1.447
Gerealiseerd resultaat	22.481

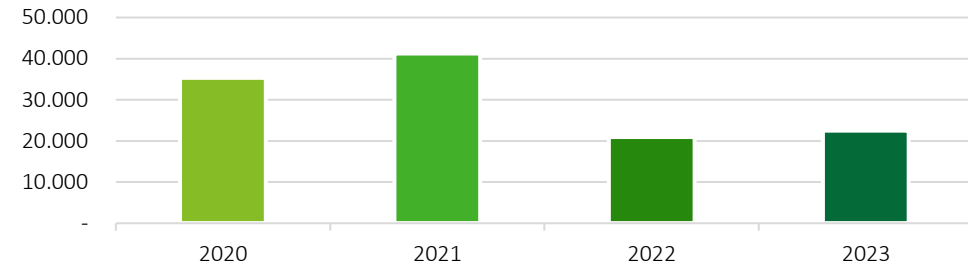
Samenvatting ontwikkelingen in vermogen en resultaat van uw gemeente

Het overzicht van baten en lasten over het boekjaar 2023 laat een voordelig gerealiseerd totaalsaldo van baten en lasten van € 22,5 miljoen zien, ten opzichte van een begroot nadelig saldo van € 11,6 miljoen (begroting na wijziging). Dit resulteert in een verschil van ruim € 34 miljoen. De gemeente heeft een analyse van dit verschil opgenomen in de jaarrekening, paragraaf 7.2.

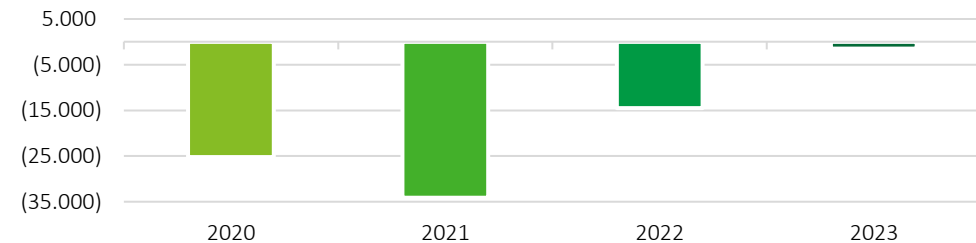
De jaarrekening 2023 sluit – na verwerking van de mutaties in reserves – met een voordelig gerealiseerd resultaat van circa € 21 miljoen. In de programmaverantwoording geeft het college per programma op hoofdlijnen een verklaring voor de gerealiseerde afwijkingen ten opzichte van de begroting na wijziging.

In de rechtmatigheidsverantwoording heeft het college een overzicht opgenomen van overschrijdingen van de lasten op programmaniveau. Daarbij heeft het college onderscheid gemaakt tussen overschrijdingen die zij aanmerkt als acceptabel en niet acceptabel. In de paragraaf bedrijfsvoering geeft het college een nadere toelichting op de niet acceptabele begrotingsafwijkingen boven de vastgestelde rapportagegrens van € 0,9 miljoen.

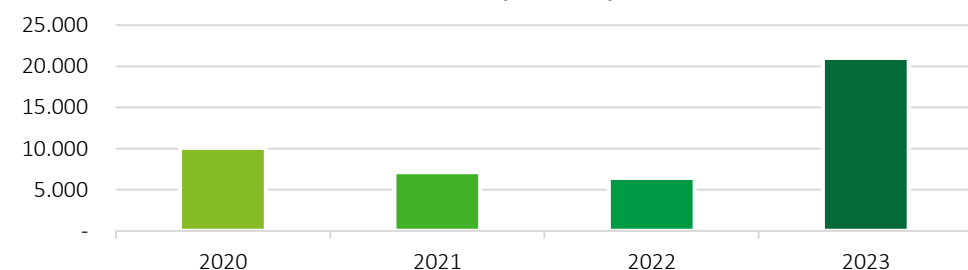
Gerealiseerd totaalsaldo baten en lasten
(x € 1.000)

Mutaties in reserves
(x € 1.000)

Gerealiseerd resultaat
(x € 1.000)

Samenvatting ontwikkelingen in vermogen en resultaat van uw gemeente

Solvabiliteit

De solvabiliteit geeft inzicht in de mate waarin de gemeente in staat is aan haar financiële verplichtingen te voldoen. Als sprake is van een forse schuld en veel eigen vermogen (totaal van algemene en bestemmingsreserves), hoeft een hoge schuld geen probleem te zijn voor de financiële positie. Hoe hoger de solvabiliteitsratio, hoe groter de weerbaarheid van de gemeente.

Grondexploitatiequote

De grondexploitatiequote geeft aan hoe groot de grondpositie (waarde van de grond) is ten opzichte van de totale baten van de gemeente. In de regel geldt: hoe hoger de grondexploitatiequote, hoe groter het risico dat de gemeente loopt.

Netto schuldquote

Hoe hoger de schuld, hoe hoger de netto schuldquote. De netto schuldquote weerspiegelt het niveau van de schuldenlast van de gemeente ten opzichte van de eigen middelen en geeft een indicatie van de 'druk' van de rentelasten en aflossingen op de exploitatie.

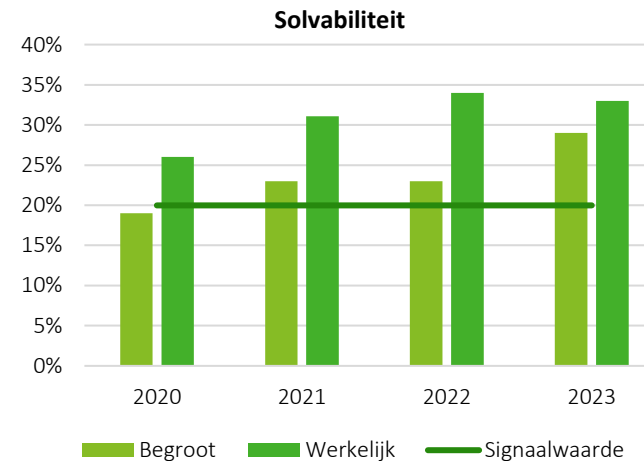
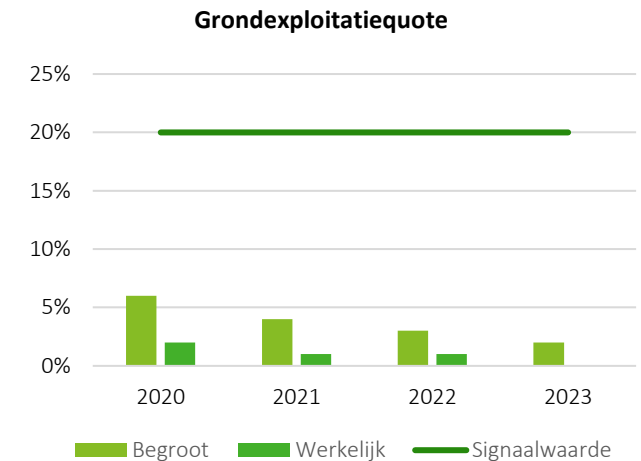
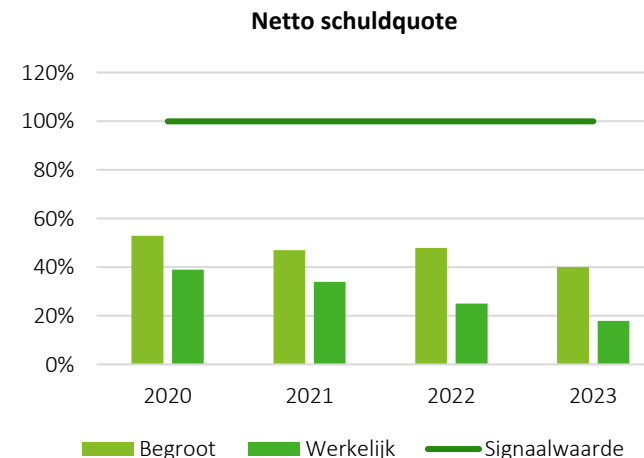
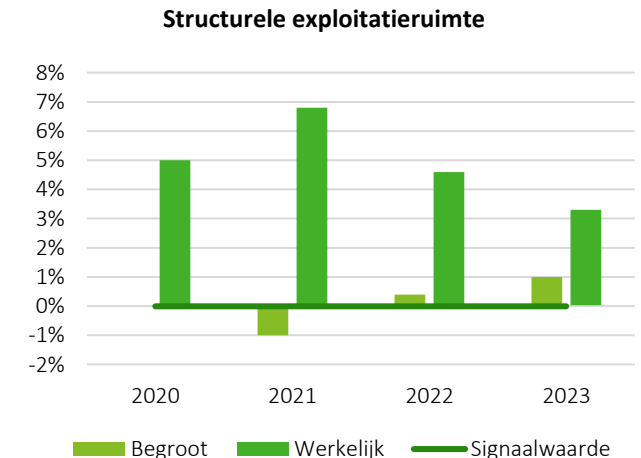
Structurele exploitatieruimte

Voor de beoordeling van de financiële positie is ook van belang te kijken naar de structurele baten en lasten. Structurele baten zijn bijvoorbeeld de algemene uitkering uit het gemeentefonds en de opbrengsten uit de onroerende zaakbelasting. Dit kengetal geeft aan hoe groot de structurele exploitatieruimte is, doordat wordt gekeken naar de structurele baten en lasten en deze worden vergeleken met de totale baten. Een positief percentage betekent dat de structurele baten toereikend zijn om de structurele lasten (waaronder de rente en aflossing van leningen) te dekken.

Conclusie signaalwaarden

De signaalwaarden in de grafieken op deze slide zijn ontleend aan de 'Handleiding houdbaarheidstest gemeentefinanciën 2023' van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG) van 27 maart 2023. Deze signaalwaarden geven aan wanneer het signaal verandert naar oranje (matig). De financiële positie van de gemeente Enschede is gezond, ratio's liggen positief ten opzichte van de signaalwaarde van de VNG en classificeren als goed.

Kengetallen voor gemeente Enschede (begroot en werkelijk over de periode 2020-2023)

Samenvatting ontwikkelingen in vermogen en resultaat van uw gemeente

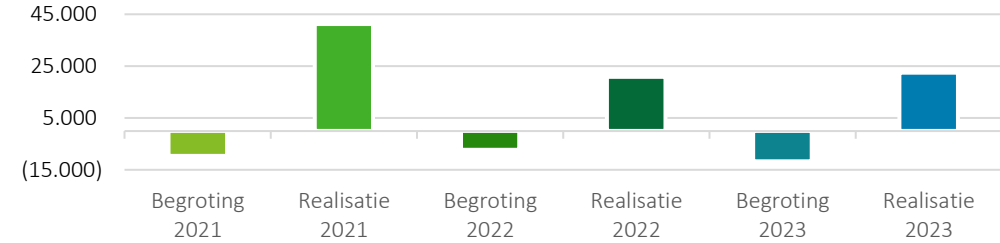
Voorspellende waarde van uw begroting

De jaarrekening 2023 sluit met een positief gerealiseerd resultaat van circa € 21 miljoen. De begroting is voor uw gemeente een belangrijk sturingsinstrument. Het is een kaderstellend document waarmee de gemeenteraad financiële en beleidsmatige kaders vaststelt waarbinnen het college haar beleid en doelen kan realiseren.

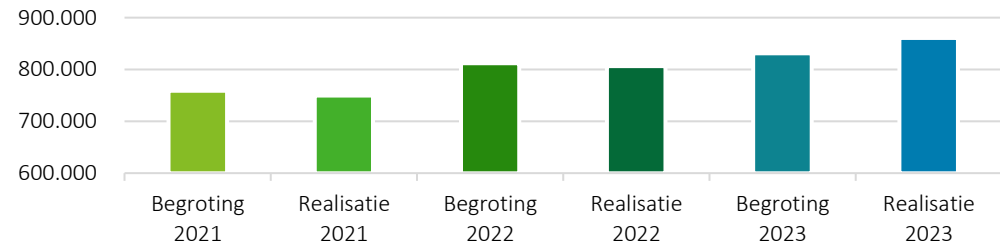
De gemeenteraad heeft de focus gelegd op het realiseren van de gestelde doelen. De realiteit hiervan is echter niet altijd in balans met de beschikbare capaciteit en mogelijkheden. Hiermee is de begroting meer gebaseerd op uw politiek-bestuurlijke ambities dan op wat uw gemeente daadwerkelijk met de beschikbare middelen en capaciteit kan realiseren.

Uw organisatie is zich bewust van deze problematiek. Wij vragen nogmaals uw aandacht voor maatregelen om de voorspellende waarde van de begroting van de baten en lasten en de uitvoeringskracht ervan dichterbij elkaar te brengen.

Totaalsaldo baten en lasten | Begroting vs realisatie
(x € 1.000)

Baten | Begroting vs realisatie (excl. mutaties reserves)
(x € 1.000)

Lasten | Begroting vs realisatie (excl. mutaties reserves)
(x € 1.000)

Samenvatting ontwikkelingen in vermogen en resultaat van uw gemeente

Het weerstandsvermogen is afgenomen

Het weerstandsvermogen bestaat uit de relatie tussen de beschikbare weerstandscapaciteit en de benodigde weerstandscapaciteit op basis van de door de gemeente geschatte risico's. De ratio weerstandsvermogen is gedaald naar 1,73 (2022: 1,75), maar kwalificeert nog als voldoende, rekening houdend met de landelijke 'signaalwaarde' van 1,0.

Beschikbare weerstandscapaciteit

De door uw gemeente berekende beschikbare weerstandscapaciteit bedraagt € 73,5 miljoen (2022: € 91,6 miljoen). De beschikbare weerstandscapaciteit is afgenomen ten opzichte van voorgaand jaar. De afname in 2023 wordt met name veroorzaakt door een eenmalige onttrekking van € 15 miljoen ten behoeve van de reserve strategische investeringsagenda.

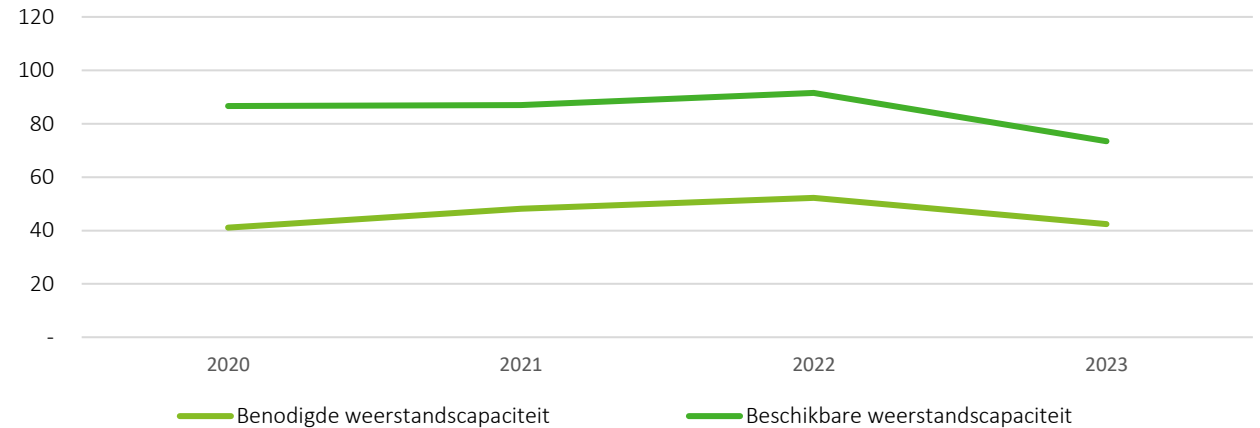
Benodigde weerstandscapaciteit

De inventarisatie van risico's – die in de paragraaf 'Weerstandsvermogen en risicobeheersing' van het jaarverslag is opgenomen – geeft een indicatie van de financiële omvang van de belangrijkste (specifieke) risico's, inclusief een schatting van de kans dat het geïdentificeerde risico zich voordoet, om daarmee de benodigde weerstandscapaciteit te kunnen bepalen. Daarbij geeft het college een doorlopend inzicht in de grootste risico's (qua financiële impact en kans) voor uw gemeente, en is vermeld welke risico's zijn vervallen en/of nieuw zijn geïdentificeerd. Ook is een inhoudelijke toelichting gegeven op nieuw gedefinieerde en gewijzigde risico's in de top van de belangrijkste risico's.

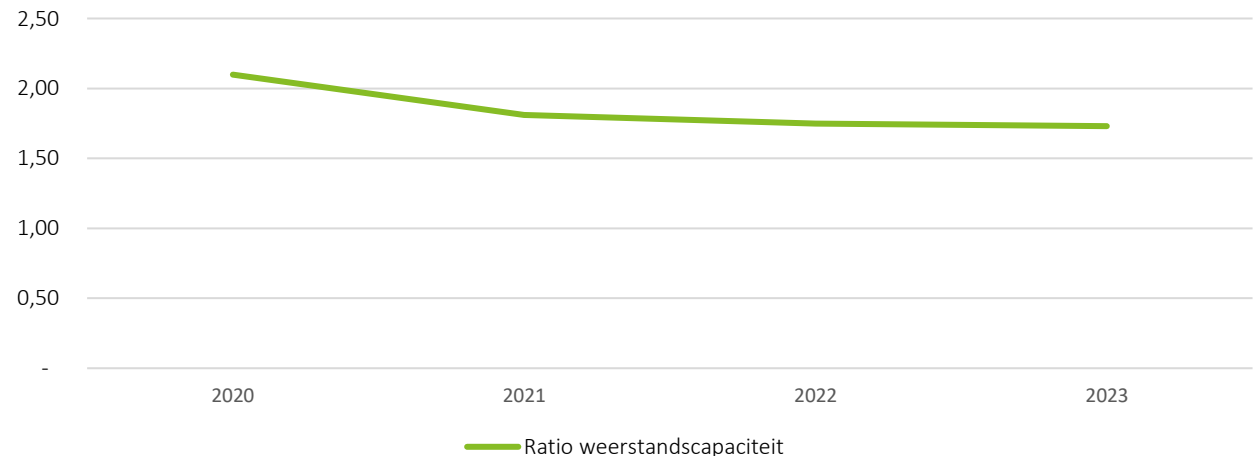
Uw gemeente heeft op basis van deze risico-inventarisatie berekend wat de benodigde weerstandscapaciteit is. Het berekende bedrag voor specifieke risico's bedraagt € 42,4 miljoen (2022: € 52,3 miljoen). Ten opzichte van 2022 is hiermee sprake van een afname.

Uw weerstandscapaciteit van € 73,5 miljoen is toereikend relatief tot de berekende risico's van € 42,4 miljoen. Dit heeft het college inhoudelijk nader toegelicht in de paragraaf 'Weerstandsvermogen en risicobeheersing' van het jaarverslag.

Weerstandscapaciteit
(x € 1 miljoen)

Ratio weerstandscapaciteit

Rechtmatigheidsverantwoording

Vanaf het boekjaar 2023 is het college verplicht in de jaarrekening een rechtmatigheidsverantwoording op te nemen waarin zij zich verantwoordt over de rechtmatige totstandkoming van de baten, lasten en balansmutaties (inclusief begrotingsrechtmatigheid).

Verantwoordings- en rapportagegrens

Via de financiële verordening heeft de gemeenteraad de verantwoordings- en rapportagegrens vastgesteld. De verantwoordingsgrens heeft het college gehanteerd bij het opmaken van de rechtmatigheidsverantwoording en de uiteindelijke conclusie daaromtrent. Fouten en onduidelijkheden die de verantwoordingsgrens niet overschrijden, zorgen voor een positieve uiting van het college waaruit blijkt dat de in de jaarrekening verantwoorde baten en lasten alsmede de balansmutaties rechtmatig tot stand zijn gekomen. De rapporteringsgrens bepaalt de diepgang van de toelichting van het college in de paragraaf bedrijfsvoering.

Uit de rechtmatigheidsverantwoording in de jaarrekening blijkt dat er onrechtmatigheden zijn geïdentificeerd die de verantwoordingsgrens niet overschrijden. Deze onrechtmatigheden zijn grotendeels als acceptabel beschouwd omdat ze binnen het beleid van de gemeente Enschede vallen.

Normenkader

Het college heeft het van toepassing zijnde normenkader in kaart gebracht. Dit normenkader is door de gemeenteraad vastgesteld in haar vergadering op 5 april 2023. Wij hebben vastgesteld dat dit normenkader leidend is geweest voor het college om te komen tot de rechtmatigheidsverantwoording en de toelichtingen in de paragraaf bedrijfsvoering.

Daarnaast hebben wij vastgesteld dat het college de financiële verordening en controleverordening heeft geactualiseerd. Deze zijn door de gemeenteraad vastgesteld. In de financiële verordening zijn eveneens specifieke richtlijnen opgenomen over de wijze en diepgang van rapporteren over rechtmatigheid en de wijze waarop het college om dient te gaan met begrotingsafwijkingen. Deze komen hierna nader aan bod.

Begrotingscriterium

Bij de rechtmatigheidsverantwoording vormt het begrotingscriterium een belangrijk toetsingscriterium. Financiële beheershandelingen, die ten grondslag liggen aan de baten, lasten en balansmutaties, dienen tot stand te zijn gekomen binnen de grenzen van de geautoriseerde begroting en de hiermee samenhangende programma's (begrotingscriterium). Uitgangspunt hiervoor is het niveau waarop de raad de budgetten in de begroting en bij investeringen geautoriseerd heeft. In de begroting zijn de bedragen voor de lasten en baten vermeld die door de raad zijn vastgesteld. Dit houdt in dat de financiële beheershandelingen dienen te passen binnen de begroting.

De gemeenteraad en het college hebben afspraken gemaakt in welke situatie lastenoverschrijdingen onrechtmatig maar acceptabel zijn (lastenoverschrijdingen zijn en blijven onrechtmatig, maar zijn onder voorwaarden acceptabel wat betekent dat het college deze niet hoeft toe te lichten in de paragraaf bedrijfsvoering). Dit is door de gemeente Enschede ook gedaan in de jaarstukken 2023.

Begrotingsrechtmatigheid

- Programma Samenleving en Bestuur (inclusief deel overhead):
Overschrijding van de lasten met € 5,9 miljoen. Deze overschrijding wordt met name veroorzaakt door hogere bijdrage aan het RIEC ad € 3,3 miljoen en hogere personeelslasten ad € 1,6 miljoen.

Het totaal ad € 5,9 miljoen aan onrechtmatigheden, is geheel als acceptabel aangemerkt overeenkomstig art. 11 lid 4 Financiële verordening.

Wij hebben vastgesteld dat het college specifieke werkzaamheden heeft uitgevoerd ten aanzien van het begrotingscriterium, zijnde controle op programmaoverschrijdingen en controle op kredietoverschrijdingen.

Rechtmatigheidsverantwoording

Voorwaardencriterium

Het voorwaardencriterium heeft betrekking op de eisen die worden gesteld aan de uitvoering van de financiële beheershandelingen. De eisen c.q. voorwaarden zijn afkomstig uit de relevante wet- en regelgeving zoals opgenomen in het normenkader, en hebben betrekking op aspecten als doelgroep, termijn, grondslag, administratieve bepalingen, normbedragen, bevoegdheden, bewijsstukken, recht, hoogte en duur.

Gemeenten stellen via de financiële verordening en/of onderliggende nota's kaders vast die van invloed zijn op verslaggeving. Het gaat hier om de invulling van de ruimte die het BBV geeft voor eigen gemeentelijke kaders. Denk hierbij aan grenzen voor het activeren van investeringen, afschrijvingstermijnen, omgang met reserves en voorzieningen en dergelijke. Deze vallen onder het getrouwe beeld en vallen per definitie onder de reikwijdte van de reguliere accountantscontrole. Ook voorwaarden die direct van invloed zijn op de verslaggeving c.q. het getrouwe beeld van de jaarrekening worden niet opgenomen in de rechtmatigheidsverantwoording. Hierbij kan worden gedacht aan het niet naleven van voorwaarden met betrekking tot recht, hoogte, duur, termijnen, normbedragen, doelgroep en grondslag bij bijvoorbeeld bijstandsverlening, maatschappelijke ondersteuning, inkomensoverdrachten en het opleggen van belastingen dat tot gevolg heeft dat de bijhorende lasten of opbrengsten onjuist of onvolledig zijn. Het niet naleven van deze voorwaarden heeft direct invloed op het getrouwe beeld van deze posten in de jaarrekening.

Die onderwerpen die niet onder het getrouwheidsoordeel van de accountant vallen, hebben wij onderstaand nader toegelicht inclusief de wijze waarop het college deze in haar werkzaamheden heeft betrokken.

Aanbestedingen

Wij gemeente voert in het kader van de controle op de naleving van de aanbestedingsregels jaarlijks een uitgebreide 'spendanalyse' uit. Wij constateren dat over 2023 geen sprake is van nieuwe overtredingen van de EU-aanbestedingsrichtlijnen.

Echter, er is sprake van een doorloop van onrechtmatigheden uit het boekjaar 2022. In dat jaar werden contracten na afloop van de contracttermijn niet tijdig verlengd, danwel werden specifieke diensten onterecht niet Europees aanbesteed, wat resulteerde in onrechtmatige uitgaven. De doorlooptijd in 2023 als gevolg van deze onrechtmatigheden bedraagt € 1,1 miljoen (in 2022 was het € 2,9 miljoen).

Misbruik en oneigenlijk gebruik

Het criterium Misbruik & Oneigenlijk gebruik (M&O) vormt een belangrijk onderdeel van de rechtmatigheidsverantwoording van de gemeente. Dit criterium richt zich op het voorkomen en bestrijden van misbruik en oneigenlijk gebruik van wet- en regelgeving. De gemeente Enschede heeft verschillende verordeningen waarin diverse aspecten vanuit M&O zijn opgenomen.

Voor het boekjaar 2023 zijn geen onrechtmatigheden groter dan de rapportagegrens geïdentificeerd met betrekking tot het M&O-criterium.

Proces

De gemeente Enschede heeft medio 2023 tijdig een kwalitatief goed intern controleplan uitgewerkt, waarin het 3-lijnen model is toegepast en een uniforme werkwijze wordt beschreven in de vorm van een 13-stappenplan. Het interne controleplan bevat een tijdsplan om de interne controlewerkzaamheden uit te voeren en conclusies te kunnen trekken als basis en onderbouwing voor de rechtmatigheidsverantwoording.

Het interne controleplan dateert van juli 2023. In onze boardletter hebben wij de gemeente een aantal aandachtspunten meegeven en geadviseerd het interne controleplan te actualiseren op basis van de geactualiseerde kadernota rechtmatigheid (oktober 2023). Wij merken op dat het interne controleplan niet is geactualiseerd. Daarnaast worden de interne controlewerkzaamheden niet altijd zichtbaar uitgevoerd, of wordt verwezen naar de eerste of tweede lijn, terwijl de derde lijn zelfstandig (zichtbaar) moet vaststellen dat de transacties rechtmatig zijn.

Bovenstaande heeft geleid tot vertragingen in het controleproces. Wij adviseren de gemeente de vastleggingen van de interne controlewerkzaamheden als basis en onderbouwing voor de rechtmatigheidsverantwoording te versterken.

Sociaal domein

Sociaal domein | ZIN en PGB-bestedingen

De PGB-bestedingen zijn (verplicht) belegd bij de Sociale Verzekeringsbank (SVB). De accountant van de SVB heeft – net als in voorgaande jaren – bij de PGB-verantwoordingen voor Jeugd en Wmo over 2023 een controleverklaring met beperking verstrekt. De PGB-bestedingen over 2023 bedragen circa € 2,8 miljoen (2022: € 3,0 miljoen). Voor de gemeente Enschede heeft de accountant van de SVB fouten voor getrouwheid en rechtmatigheid geconstateerd. De geconstateerde fouten zijn echter minimaal voor de jaarrekening van de gemeente Enschede en hebben daardoor geen impact op onze controleverklaring.

Uw organisatie voert jaarlijks aanvullende interne-beheersmaatregelen en interne controles uit, zo ook over 2023. Hiermee is voldoende zekerheid verkregen over de prestatielevering en rechtmatigheid van de ZIN-bestedingen. In dit kader zijn verschillende activiteiten uitgevoerd, waaronder analyses van klachtenregistraties en het herindicatieproces, klanttevredenheidsonderzoeken en mondelinge toetsingen van cliëntreacties.

Met de getroffen beheersmaatregelen en uitgevoerde interne controles is voor de ZIN-bestedingen over 2023 voldoende zekerheid verkregen wat betreft zowel de getrouwheid als rechtmatigheid van deze bestedingen.

Actualiteiten

Binnen het zorgdomein (WMO en Jeugd) is een landelijke ontwikkeling zichtbaar waarbij de lasten de afgelopen jaren fors zijn toegenomen. Waar dit in eerste instantie hoofdzakelijk kwam door een toenemende zorgvraag zien wij in 2023 dat er met name sprake is van een toenemende zorgzwaarte met betrekking tot de jeugdzorg. Dit betekent dat cliënten vaak een zwaardere en daarmee duurder vorm van zorg behoeven.

De gemeente Enschede wordt hierdoor geconfronteerd met een toenemende zorgvraag, welke aanzienlijke financiële consequenties heeft. Terwijl de zorgkosten stijgen, moet de gemeente tegelijkertijd nauwlettend de budgetten beheren en strategisch alloceren om aan deze groeiende behoefte te voldoen.

Echter, er doet zich een aanhoudend probleem voor: zorginstellingen hebben moeite om aan deze stijgende vraag te voldoen. Capaciteitsbeperkingen en een gebrek aan personeel belemmeren het vermogen van de gemeente om adequate zorg in te kopen, ondanks de beschikbare financiële middelen. Dit resulteert in een kloof tussen wat de gemeente wenst te bieden en wat feitelijk haalbaar is.

Het is voor de gemeente essentieel om efficiënte en effectieve oplossingen te vinden die de financiële druk verminderen en tegemoetkomen aan de zorgnoodzaak. De situatie vereist een geïntegreerde aanpak waarbij financiële duurzaamheid en kwalitatieve zorgverlening centraal staan.

Indien (een deel van) de kosten structureel hoger blijkt uit te vallen, dan ontkomt u mogelijk niet aan het vrijmaken van structurele middelen om de verwachte toekomstige tekorten te dekken.

De gemeente Enschede erkent de urgentie van dit dilemma en de daarmee gepaard gaande financiële en operationele uitdagingen. Dit blijkt ook uit recente gesprekken met de ambtelijke organisatie. Wij adviseren het college om de ingezette koers voort te zetten.

Sociaal domein | Jeugdzorgkosten (speerpunt rekeningencommissie)

In lijn met de landelijke trend zijn de kosten voor jeugdzorg de afgelopen jaren (fors) gestegen en de verwachting is dat deze ontwikkeling ook komende jaren nog doorzet. Het nadeel op de Jeugdhulp ten opzichte van de begroting 2023 bedraagt circa € 15,0 miljoen. Dit wordt met name veroorzaakt door een toename van cliënten, een verschuiving naar duurder zorgvormen zoals verblijfsproducten en hoog specialistische hulp, en een stijging van de uitgaven voor ambulante zorg, met name binnen de GGZ. Andere oorzaken zijn onder andere het nadelige effect van het woonplaatsbeginsel en de doorwerking van de stijging van de inkooptarieven op grond van het onderzoek naar reële prijzen.

Op 19 juni 2023 is de Hervormingsagenda Jeugd 2023-2028 en het bijhorend financieel kader definitief vastgesteld. Vanaf juli 2023 is uw gemeente een project gestart om een grondiger inzicht te krijgen in de situatie in Enschede. Het doel van dit project is om een goed onderbouwde strategie voor duurzame jeugdhulp te ontwikkelen. Hierbij streeft de gemeente naar een verminderde afhankelijkheid van intensieve jeugdhulp door een veilige en stabiele opvoeding te bevorderen, binnen de geldende kaders voor passende jeugdhulp.

De raad is op verschillende momenten betrokken geweest bij de ontwikkelingen in de jeugdhulp en de voortgang van het project, onder meer door middel van raadsbrieven en een discussienota over duurzame jeugdhulp.

Uit de raadsbrief van maart 2024 blijkt dat de financiële tekorten voor jeugdhulp groter worden dan eerder ingeschat. Zo zal vanaf 2025 het verschil tussen de rijksbijdrage voor jeugdhulp en de begrote kosten aanzienlijk zijn. Als er geen verdere maatregelen worden genomen, zullen de tekorten in de komende jaren fors toenemen. Deze herziening wordt veroorzaakt door verschillende factoren, waaronder niet-gecompenseerde tariefstijgingen, aanbestedingsprocessen met aanzienlijke financiële gevolgen, een groeiende vraag naar jeugdhulp en stijgende zorgkosten, en een dalende vergoeding van rijksmiddelen vanaf 2026.

De afspraak met de gemeente raad is gemaakt om begin juni 2024 met concrete voorstellen te komen voor verbeteringen inzake de beheersing van jeugdzorgkosten.

Wij adviseren u de financiële ontwikkelingen in de jeugdzorg te blijven monitoren en tijdig concrete maatregelen te treffen om de financiële tekorten te beheersen.

Voorraad onderhanden werk (grondexploitatie)

De voorraad onderhanden werk

De balanspost met de belangrijkste schattingen in de jaarrekening betreft de voorraad onderhanden werk, waaronder de bouwgronden in exploitatie (grondexploitatie). Deze balanspost is door het saldo ultimo 2023 ad € 8,6 miljoen relevant voor de accountantscontrole, maar ook door de schattingen die een rol spelen bij het ramen van de in 2024 e.v. nog te realiseren baten ad € 60,2 miljoen en lasten ad € 54,4 miljoen. De nog te realiseren baten en lasten vormen samen met de boekwaarde de basis voor de waardering in de jaarrekening, oftewel het verwachte resultaat bij afsluiting van de projecten. Dit leidt tot een voorziening indien het college verwacht dat het project verlieslatend is en tot (tussentijdse) winstneming bij een verwachte winst. Voor de waardering van grondexploitatie dient de gemeente per individueel project te bepalen of de gemeente de boekwaarde plus de in de toekomst nog te realiseren kosten en opbrengsten, naar beste schatting, terugverdiend. Ultimo 2023 gaat het om 7 individuele projecten.

De gemeente Enschede schat ultimo 2023 in dat de totale omvang van de niet terug te verdienen kosten op de gehele grondexploitatie circa € 66,3 miljoen bedraagt (2022: € 62,7 miljoen). Hiervoor is een voorziening getroffen. Deze voorziening is voor een bedrag van € 57,3 miljoen in mindering gebracht op de bouwgronden in exploitatie en voor € 9,0 miljoen als voorziening gepresenteerd. Dit is in overeenstemming met het Besluit Begroting en Verantwoording.

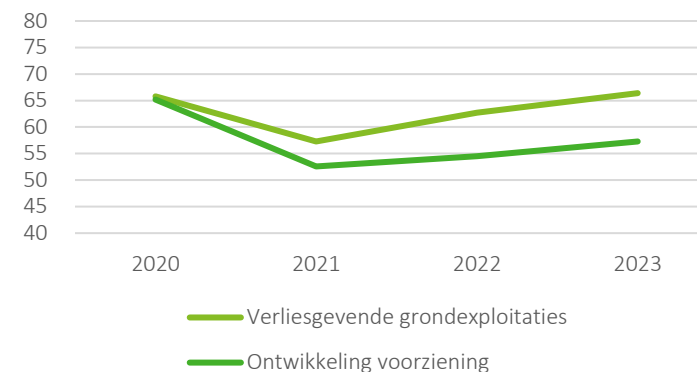
Het controleproces van de waardering van de voorraad onderhanden werk

De risico's voor de grondexploitatie zijn in essentie terug te brengen tot vijf P's:

- **Planning:** is de tijdsplanning van de projecten afgestemd op de (on)mogelijkheden in de markt. Immers, de marktbehoefte bepaalt welke projecten op welk moment te realiseren zijn.
- **Programmering:** in de afgelopen jaren hebben economische ontwikkelingen geleid tot belangrijke wijzigingen in vooral de woningbehoefte. Is er een kritische analyse gemaakt van de 'mix' van woningen (huur, koop, vrije kavels, appartementen, etc.) in de projecten, in relatie tot de huidige marktvraag in de gemeente?
- **Prijs:** de verkoopprijzen van woningen, en dus van grond, hebben langere tijd onder druk gestaan. Deze situatie is omgeslagen in een grote vraag naar woningen en grond, waardoor de grondprijs zich in een hoog tempo in positieve zin ontwikkelt. Is afgewogen welke prijzen kunnen worden gehandhaafd en welke grondprijzen bovenwaarts moeten worden bijgesteld als gevolg van de grotere vraag en de positieve marktontwikkelingen?
- **Plankosten:** door de toenemende vraag naar woningen en dus naar bouwcapaciteit is sprake van een toenemende stijging van de bouwkosten. Is afgewogen welke prijzen kunnen worden gehandhaafd en welke prijzen bovenwaarts moeten worden bijgesteld als gevolg van de grotere vraag en de hierbij horende prijsontwikkelingen?
- **Parameters:** zijn de parameters voor kosten en opbrengstenstijgingen opportuun, beredeneerd vanuit de huidige situatie en de best mogelijke inschatting van de toekomstige ontwikkeling van de grondprijzen en de plankosten?

De 5 P's vormen de basis voor de actualisatie van de grondexploitatie zoals opgenomen in uw paragraaf 'Grondbeleid'.

Totale boekwaarde bouwgronden in exploitatie (x € 1 miljoen)

Voorraad onderhanden werk (grondexploitatie)

Bij onze beoordeling van de door de gemeente gehanteerde veronderstellingen voor het actualiseren van de grondexploitaties – vooral de uitgangspunten voor planning (fasering), programmering en prijsbeleid, maar ook de parameters voor kosten- en opbrengstenstijging en de gehanteerde rekenrente (rente-omslagmethode), hebben wij het volgende in overweging genomen:

- Of de afzonderlijke veronderstellingen redelijk lijken, onderling afhankelijk en intern consistent zijn, en of de veronderstellingen redelijk lijken wanneer ze collectief of in samenhang met andere veronderstellingen worden beschouwd.
- Of de veronderstellingen in de markt de waarneembare veronderstellingen op passende wijze weerspiegelen, met andere woorden: is er consistentie met de algemene economische omgeving en de economische omstandigheden in/bij de gemeente?
- Of de veronderstellingen aansluiten op de (vastgestelde) plannen (besluiten) van de raad.
- Of de veronderstellingen consistent zijn met de ervaringscijfers van de gemeente (met andere woorden: is historische informatie representatief voor toekomstige situaties?).

De grondexploitaties zijn door het college voor de jaarrekening 2023 opnieuw doorgerekend (geactualiseerd) en waar nodig zijn de verwachtingen bijgesteld, waarmee tevens is beoordeeld of het onderhanden werk in de jaarrekening op een juiste wijze is gewaardeerd, en of er mogelijk een (aanvullende) verliesvoorziening noodzakelijk is.

Tussentijdse winstneming

In lijn met de notitie ‘Grondbeleid in begroting en jaarstukken’ van de commissie BBV moeten gemeenten voor tussentijdse winstneming de ‘Percentage Of Completion methode’ (POC-methode) toepassen. Hierbij geldt dat gemeenten, indien aan een aantal voorwaarden is voldaan, tussentijds winst moeten nemen. Voor het toepassen van de POC-methode is het van belang dat uw gemeente het resultaat betrouwbaar kan schatten. Ook moet er sprake zijn van verkochte grond en gerealiseerde kosten.

Op grond van de POC-methode heeft uw gemeente in het boekjaar 2023 voor € 1,6 miljoen (2022: € 3,2 miljoen) aan tussentijdse winst genomen op de volgende grondexploitatiecomplexen: Brunink, Roombeek, BIW II, Euregiobedrijvenpark II, Versneld Modulair Bouwen, Kennispark, Moskee Wethouder Beversstraat en Diekman S&L.

Belangrijkste bevindingen inzake waardering grondexploitaties

Als onderdeel van de controle van de waardering van de bouwgronden in exploitatie voeren wij een risicoanalyse uit ter bepaling van het risicoprofiel van de individuele grondexploitaties en de hierdoor bestaande kans op een materiële fout in de waardering ervan. Hierbij betrekken wij de huidige boekwaarde, het geprognosticeerde resultaat, en de aard en omvang van de nog te realiseren baten en lasten (liggen hier bijvoorbeeld al contracten of overeenkomsten aan ten grondslag of niet).

Naast de hiervoor genoemde elementen spelen bij de risicoclassificatie van de individuele projecten ook de aard van het project, de programmering en de doorlooptijd een belangrijke rol.

Zo zorgt binnenstedelijke herstructurering (zoals project Centrumkwadraat) normaliter voor een grotere complexiteit, doordat de gemeente de bestaande ruimte herontwikkelt en dit type projecten hierdoor (financieel gezien) gevoeliger is voor risico’s dan volledig nieuw uit te leggen locaties. Een langere doorlooptijd van de projecten zorgt voor een hoger risicoprofiel, doordat de schatting van kosten en opbrengsten van de projecten subjectiever is naarmate de doorlooptijd toeneemt.

Op grond van onze risicoanalyse hebben wij geconcludeerd dat de grondexploitaties Centrumkwadraat, Cromhoff, Leuriks-Oost en Oostkrans-Usseleres de belangrijkste projecten binnen uw gemeente zijn, deze hebben wij geselecteerd voor nadere controle.

Van deze projecten hebben wij de aannemelijkheid van de nog te realiseren kosten en opbrengsten getoetst en is tevens de getroffen verliesvoorziening of de verantwoorde (tussentijdse) winstneming gecontroleerd. Gezien de verhoogde complexiteit van bepaalde onderdelen binnen de grondexploitatie Centrumkwadraat, hebben wij eveneens specialisten ingeschakeld bij het beoordelen van de toepassing van de juiste methodiek, de aannames, de berekeningen en de consistente toepassing van de betrokken modellen en/of de van toepassing zijnde financiële verslaggeving.

Aandachtspunten grondexploitaties

In het accountantsverslag van de gemeente Enschede van vorig jaar werd opgemerkt dat het bestemmingsplan voor het project Centrumkwadraat-Molenstraat Zuidzijde nog niet onherroepelijk was. Deze situatie is onveranderd gebleven dit jaar en is wederom toegelicht in de jaarrekening.

Daarnaast is de situatie rondom het project “Versnelling Cromhoff” eveneens ongewijzigd. Versnelling Cromhoff behelst de herontwikkeling van een terrein dat oorspronkelijk bedoeld was voor bedrijfsontwikkeling, maar vanwege de focus op andere bedrijfslocaties niet verder uitgewerkt is. In 2021 is de gemeente gestart met onderzoek en gesprekken met externe partijen om de mogelijkheden voor ontwikkeling van deze locatie te verkennen, met name gericht op woningbouw, in lijn met de Omgevingsvisie 2022 van de gemeente. Eind 2022 werd de Woondeal ondertekend, waarin de locatie Cromhoff is opgenomen als woningbouwlocatie.

Bij de jaarrekening van 2022 bleek dat, vanwege het ontbreken van een concreet plan voor woningbouw en het feit dat dit plan nog niet aan de raad was voorgelegd, het volgens het Besluit Begroting en Verantwoording Provincies en Gemeenten (Bbv) niet mogelijk was om het project ‘Versnelling Cromhoff’ als zodanig te waarderen. Daarom werd de waardering in de jaarrekening gebaseerd op de oorspronkelijke bestemming, zijnde bedrijfslocaties. Wij hebben begrepen dat vorderingen zijn gemaakt in de gesprekken met externe partijen, resulterend in een intentieovereenkomst. Momenteel wordt er naar gestreefd om tot een samenwerkingsovereenkomst te komen, waarbij een mediator is ingeschakeld om de laatste discussiepunten te beslechten. De verwachting is dat in 2024 een definitieve overeenkomst kan worden bereikt.

Ondanks deze voortgang is er nog geen definitief akkoord bereikt. Om die reden blijft de waardering in de jaarrekening ongewijzigd ten opzichte van voorgaand jaar. Wij onderschrijven nog steeds het standpunt van het college in deze kwestie.

Voorraad onderhanden werk (grondexploitatie)

De verkoop van kavels voor bedrijven liep aanzienlijk achter op de begroting voor het jaar 2023. Het doel was om 2,2 hectare bouwgrond voor bedrijven te verkopen, maar er werd slechts 0,3 hectare verkocht, resulterend in een omzet van 0,4 miljoen euro in plaats van de begrote 3,0 miljoen euro. De tegenvallende verkoop wordt toegeschreven aan het opstellen van hernieuwde uitgiftevoorwaarden als gevolg van het Didam-arrest, wat leidde tot een half jaar durende onderbreking in de verkoop van bedrijfsgrond. De aanpassing van de uitgiftevoorwaarden heeft echter gezorgd voor naleving van de mededingingsvoorwaarden, waardoor de verkoop hervat kon worden.

Ook de verkoop van bouwgrond voor kantoren en andere bestemmingen bleef achter bij de prognoses. Het doel was om respectievelijk 1.020 m² BVO (bruto vloeroppervlakte) bouwgrond voor kantoren en 13.170 m² BVO bouwgrond voor overige bestemmingen te verkopen. Uiteindelijk werd slechts voor 218 m² BVO kantooruimte en 7.000 m² BVO bouwgrond voor overige bestemmingen verkocht. Dit resulteerde in een omzet van respectievelijk 0,1 miljoen euro en 0,7 miljoen euro, vergeleken met de begrote bedragen van 0,6 miljoen euro en 1,6 miljoen euro.

De vertraagde verkoop van kantoren en bedrijfskavels heeft invloed gehad op de financiële resultaten en vereist mogelijk heroverweging van de begrotingsprognoses voor toekomstige periodes.

De uitgangspunten die in de grondexploitaties en dus in de jaarrekening 2023 zijn verwerkt, zijn door ons getoetst en als aannemelijk aangemerkt

Wij hebben op grond van de door ons verrichte werkzaamheden inzake de waardering van de grondexploitaties vastgesteld dat uw gemeente:

- Beschikt over actuele ramingen van de nog te realiseren baten en lasten.
- Beschikt over een deugdelijke onderbouwing van de gehanteerde uitgangspunten in de grondexploitaties.
- Externe deskundigheid heeft ingeschakeld ter onderbouwing van de geraamde grondprijzen en grondopbrengsten.
- Een niet onaannemelijk niveau heeft bepaald van de nog te maken plan- en civiele kosten.

De uitgangspunten die in de grondexploitaties en dus in de jaarrekening 2023 zijn verwerkt, zijn door ons getoetst en als aannemelijk aangemerkt.

Verder merken wij volledigheidshalve op dat wij voor de waardering van de grondexploitatie per 31 december 2023 de per die datum vastgestelde projectkaders en genomen besluiten betrokken hebben bij de controle van de waardering. Er is geen rekening gehouden met de effecten van eventuele toekomstige, nog vast te stellen, ambities van uw gemeente. Dit geldt specifiek voor Cromhoff waar in de ontwikkelvisie gepland is om hier woningbouw te ontwikkelen echter dit is nog geen officieel besluit van u als gemeenteraad, derhalve zijn de uitgangspunten van de huidige bestemming, zijnde bedrijfslocaties gehanteerd en verwerkt in de waardering per 31 december 2023.

Fraude, integriteit, en naleving wet- en regelgeving

De beoordeling door het college van burgemeester en wethouders van het risico van materiële fouten in de jaarrekening als gevolg van fraude of van het overtreden van wet- en regelgeving

Bij onze controle vragen wij u jaarlijks inzicht te geven in de eigen inschatting van het risico dat de jaarrekening een materiële afwijking kan bevatten door fraude of het overtreden van wet- en regelgeving (corporate compliance), inclusief de aard, omvang en frequentie van de inschattingen, het proces dat u daarbij hanteert, en de communicatie daarover met het personeel en met de gemeenteraad. Tijdens deze gesprekken heeft uw organisatie aangegeven zich bewust te zijn van frauderisico's, waaronder het belang van corporate compliance. In onze managementletter hebben wij uitgebreid gerapporteerd over fraude en integriteit, en de stappen die uw gemeente hierin heeft gezet.

Wijziging in onze initiële inschatting van frauderisico's

Vanuit het maatschappelijk verkeer is verhoogde aandacht voor de rol van de accountant ten aanzien van frauderisico's. In samenhang met onze jaarlijkse frauderisicoanalyse (waarbij ook recente praktijkvoorbeelden in de sector worden betrokken) hebben wij in aanvulling op de reikwijdte zoals beschreven in het auditplan een tweede frauderisico geïdentificeerd. Het additionele risico ziet toe op de goedkeuring van geleverde prestaties die niet daadwerkelijk hebben plaatsgevonden of die betrekking hebben op goederen of diensten geleverd voor persoonlijk gebruik. Dit kan resulteren in het onterecht betaalbaar stellen van facturen.

Ondanks dat wij geen kwantitatief materieel frauderisico waarnemen (het risico dat er door fraude een bedrag van groter dan € 9,1 miljoen afwijkt in de jaarrekening), herkennen wij wel een kwalitatief materieel frauderisico (politiek-bestuurlijk relevant voor de oordeelsvorming van de gemeenteraad) in situaties waarin het om transacties van grote omvang gaat. Wij hebben aanvullende steekproefcontroles uitgevoerd op transacties die de drempelwaarde van € 150.000 overschrijden. Bij deze controle zijn geen onregelmatigheden aan het licht gekomen.

Geen aanwijzingen voor fraude

De primaire verantwoordelijkheid voor het voorkomen en detecteren van fraude berust bij het college, inclusief het invoeren en onderhouden van interne-beheersingsmaatregelen voor de betrouwbaarheid van de financiële verslaggeving, de werking en efficiency van de bedrijfsvoering, en de naleving van de van toepassing zijnde wet- en regelgeving. Als accountant verkrijgen wij een redelijke, maar geen absolute, zekerheid dat de jaarrekening als geheel geen afwijkingen van materieel belang bevat, als gevolg van fraude of fouten.

Bij fraude is het risico dat een afwijking van materieel belang niet ontdekt wordt groter dan bij fouten, doordat sprake kan zijn van samenspanning, valsheid in geschrifte, het opzettelijk nalaten transacties vast te leggen of verkeerd voorstellen van zaken, of het doorbreken van de interne beheersing. Onze controle is uitgevoerd met een hoge, maar geen absolute mate van zekerheid, waardoor het mogelijk is dat wij tijdens onze controle niet alle fouten en fraudes hebben ontdekt.

Wij hebben de accountantscontrole professioneel-kritisch uitgevoerd en professionele oordeelsvorming toegepast, in overeenstemming met de Nederlandse controlestandaarden, ethische voorschriften en de onafhankelijkheidseisen.

Fraude en integriteit

Jaarlijks verkrijgen wij inzicht in de integriteitsmeldingen, die wij vervolgens doorspreken met uw coördinator integriteit. Wij hebben op basis van onze controle en de besprekingen geen fraudegevallen geconstateerd.

Onze conclusie is voorts dat uw gemeente op een adequate wijze opvolging geeft aan geïdentificeerde integriteitskwesties, en hierover tijdig met ons in contact treedt.

Overige bevindingen

Geen feitelijke niet-gecorrigeerde controleverschillen geïdentificeerd met betrekking tot de Wet normering bezoldiging topfunctionarissen publieke en semipublieke sector (WNT)

De Wet normering bezoldiging topfunctionarissen publieke en semipublieke sector (WNT) is met ingang van 2013 van toepassing. Doelstelling van de wet is te verhinderen dat instellingen in de publieke en semipublieke sectoren rehtens in staat zijn bovenmatige bezoldigingen toe te kennen.

Wij hebben geen fouten geconstateerd met betrekking tot naleving van de Wet normering bezoldiging topfunctionarissen publieke en semipublieke sector (WNT) en de publicatieverplichtingen van de WNT.

Onze opdracht is ongewijzigd uitgevoerd

Met de opdrachtbevestiging heeft u ons opdracht gegeven tot het controleren van de jaarrekening 2023. Naast de opdrachtbevestiging zijn bepalend (geweest) voor onze controle:

- De reikwijdte van onze controle staat omschreven in de opdrachtbevestiging. Er is gedurende het verloop van de controle op geen enkele wijze sprake geweest van een beperking of wijziging in de reikwijdte van onze controle. Wij achten de reikwijdte van onze controle voor 2023 voldoende voor de doelstelling van onze controle.
- Het Besluit accountantscontrole decentrale overheden (Bado).
- De controleverordening en het normenkader 2023, beiden door de gemeenteraad vastgesteld in haar vergadering d.d. 5 april 2023.

Onze communicatie met het management

Wij hebben het management ter confirmatie een aantal schriftelijke bevestigingen gevraagd aangaande haar verantwoordelijkheden inzake de financiële verslaggeving.

Wij hebben van het college van gemeente Enschede een ondertekende schriftelijke bevestiging bij de jaarrekening ontvangen.

Geen meningsverschil met het college en het ambtelijk management of beperking in reikwijdte van de controle

Er zijn geen meningsverschillen met het management geweest en er waren geen beperkingen tijdens het uitvoeren van onze controle.

Naar onze mening is ons bij het uitvoeren van onze controleopdracht door het management en de medewerkers van de gemeente de volledige medewerking verleend en hebben wij volledige toegang tot de benodigde informatie gehad.

Er zijn geen belangrijke wijzigingen in de verslaggevingsregels

Significante verslaggevingsgrondslagen en de toepassing hiervan zijn belangrijk voor de presentatie van de financiële positie en de resultaten van uw gemeente. Daarnaast vereisen zij van het management het toepassen van oordeelsvorming ten aanzien van moeilijke, subjectieve en complexe posities, vaak vanwege de noodzaak om inschattingen te moeten maken over het effect van zaken die inherent onzeker zijn.

De belangrijkste verslaggevingsgrondslagen van de gemeente zijn uiteengezet in de toelichting op de jaarrekening 2023, onder 'Grondslagen voor waardering en resultaatbepaling'. Behoudens de rechtmatigheidsverantwoording zijn er geen belangrijke wijzigingen in de verslaggevingsregels ten opzichte van voorgaand jaar.

Wij hebben het door het college en het ambtelijk management toegepaste proces met betrekking tot belangrijke verslaggevingspraktijken geëvalueerd, en hebben gegevensgerichte controlewerkzaamheden uitgevoerd.

Wij zijn van mening dat de verslaggevingsvraagstukken en de toegepaste inschattingen goed onderbouwd en redelijk zijn in finale jaarstukken, alsook consistent zijn gebruikt.

Kwaliteit en transparantie van de jaarstukken

Bij de jaarrekeningcontrole hebben wij vastgesteld dat uw jaarstukken 2023 voldoen aan de vereisten uit het BBV. Wij hebben bij onze werkzaamheden de jaarstukken integraal doorgenomen en hebben daarbij – naast de verenigbaarheid van jaarverslag en jaarrekening – vanuit het belang en begrip van de gebruikers van de jaarstukken vooral gelet op de toegankelijkheid en begrijpelijkheid van de daarin opgenomen toelichtingen en analyses.

Wel merken wij op dat de analyse en onderbouwing van de overlopende posten, zogenaamde transitorische posten (nog te ontvangen/betalen bedragen en vooruit ontvangen/nog te besteden (subsidie)bijdragen van derden), verder verbeterd kan worden.

Interne beheersing

Belangrijkste bevindingen voor de interne beheersing vanuit de controle van het boekjaar 2023

Boardletter 2023, toegespitst op de interne (financiële) beheersing

Als onderdeel van de jaarrekeningcontrole hebben wij in het najaar van 2023 een interim-controle uitgevoerd. Deze interim-controle was primair gericht op de opzet, het bestaan en de werking van maatregelen van administratieve organisatie en interne beheersing, voor zover van belang voor onze controle op de betrouwbaarheid en rechtmatigheid van de in de jaarrekening opgenomen gegevens.

Voor de bevindingen van de interim-controle verwijzen wij naar onze boardletter 2023 gedateerd d.d. 27 november 2023.

In de boardletter hebben wij een aantal aandachtspunten voor het opstellen en controleproces van de jaarrekening 2023 benoemd. Als onderdeel van onze werkzaamheden voor de jaarrekening zijn wij nagegaan of deze aandachtspunten voldoende zijn opgevolgd. Voor zover de opvolging en/of onze controle ervan hiertoe aanleiding geven, hebben wij onze bevindingen in dit accountantsverslag bij het betreffende onderwerp verwerkt.

In de boardletter hebben wij onder andere gerapporteerd over het EU-aanbestedingsproces, de implementatie van de rechtmatigheidsverantwoording, de ontwikkelingen op de markt ten aanzien van de waardering van de grondexploitatie en de automatiseringsomgeving.

Over de EU-aanbestedingen, de implementatie rechtmatigheidsverantwoording en de grondexploitatie hebben wij in het voorgaande hoofdstuk gerapporteerd. Hiernaast gaan wij nader in op de automatiseringsomgeving.

Betrouwbaarheid en continuïteit van de automatiseringsomgeving inclusief cybersecurity behoeft verdere aandacht

In de boardletter 2023 hebben wij u onze bevindingen gerapporteerd met betrekking tot de IT-omgeving en cybersecurity maatregelen van de gemeente Enschede. Vanaf 2019 heeft u een IT-audit laten uitvoeren door een extern bedrijf en een ISAE3402 type II-rapport bij de IT-beheersomgeving verkregen. In het kader van de jaarrekeningcontrole 2022 hebben wij gesproken met de externe IT-auditor die verantwoordelijk is voor het afgeven van de ISAE3402 rapport. Op basis van dit gesprek en de dossierreview hebben wij geconcludeerd dat de uitgevoerde werkzaamheden en scope te beperkt zijn in het kader van de controle van de jaarrekening en was het niet mogelijk om te steunen op het ISAE3402 assurance-rapport met betrekking tot de IT-omgeving.

In het kader van de jaarrekeningcontrole 2023 hebben wij in overleg met uw organisatie besloten zelfstandig controlewerkzaamheden uitgevoerd op de interne-beheersingsmaatregelen rond de geautomatiseerde gegevensverwerking van de gemeente Enschede, voor zover deze relevant zijn voor de controle van de getrouwheid van de jaarrekening. Wij hebben de opzet en het bestaan van de algemene IT beheersmaatregelen vastgesteld met betrekking tot de financiële administratie (Coda) en de uitkeringenadministratie (Suite). Hierbij hebben wij, conform eerdere controles, geconstateerd dat de IT-omgeving, met name op de onderdelen rechtenbeheer, gebruikersbeheer en de toegangsvereisten verbetering behoeven.

Onze detailbevindingen en de resterende aanbevelingen inzake de betrouwbaarheid van de geautomatiseerde gegevensverwerking hebben wij separaat gerapporteerd aan en besproken met de ambtelijke organisatie.

De gemeente Enschede heeft recent de Europese aanbesteding voor de IT-audit (ter verkrijging van een ISAE3402 type II-rapport) vanaf 2024 afgerond. Wij zijn in gesprek met uw nieuwe externe IT-auditor om onze verwachtingen vanuit de jaarrekeningcontrole af te stemmen met als doel in de toekomst optimaal gebruikt te kunnen maken van de werkzaamheden van uw externe IT-auditor en zijn ISAE3402 type II-rapport. Tijdens de gesprekken met de ambtelijke organisatie observeren wij dat de IT-afdeling van uw gemeente (het IT-bedrijf) - door haar werkzaamheden voor derden - ook de gemeente Enschede als "cliënt" ziet. Wij merken op dat in een ISAE3402-rapport vaak opmerkingen zijn opgenomen die de gebruikersorganisatie moet opvolgen c.q. moet organiseren in haar eigen processen. Voor de gemeente Enschede verwachten wij dat dit het IT-bedrijf afdoende opvolgt.

De bestaande tekortkomingen in de IT-omgeving leiden ertoe dat de gemeente en wij niet zonder meer kunnen steunen op de betrouwbaarheid en continuïteit van de geautomatiseerde gegevensverwerking. Belangrijke nadelen van het feit dat onvoldoende opvolging is gegeven aan onze eerdere aanbevelingen, zijn onder andere:

- Uw gemeente loopt een verhoogd risico op tekortkomingen in de geautomatiseerde gegevensverwerking die bijvoorbeeld kunnen resulteren in niet-betrouwbare data c.q. cijfers en een grote(re) impact kunnen hebben indien sprake is van cybersecurity incidenten.
- Het niet zonder meer kunnen steunen op de geautomatiseerde gegevensverwerking leidt ertoe dat bij de interne controles niet zonder meer gebruik is te maken van onder andere gegevens uit het systeem waarop bijvoorbeeld data-analyses gedraaid worden. Hiervoor moeten eerst aanvullende werkzaamheden uitgevoerd worden om de betrouwbaarheid van data/lijstwerk vast te stellen.

Als gevolg van het (vooralsnog) onvoldoende opvolgen van de aanbevelingen op dit gebied hebben wij ook voor de jaarrekeningcontrole 2023 niet zonder meer kunnen steunen op de geautomatiseerde gegevensverwerking. Het gevolg van deze conclusie is dat wij meer gegevensgericht werk hebben moeten verrichten, waaronder het uitvoeren van specifieke werkzaamheden om de betrouwbaarheid van data en lijstwerk vast te stellen.

Belangrijkste bevindingen voor de interne beheersing vanuit de controle van het boekjaar 2023

Evaluatie opstel- en controleproces

Medio 2023 hebben wij met de ambtelijke organisatie het opstel- en controleproces van de jaarrekening 2022 geëvalueerd, en waar nodig aanscherpingen verwerkt in het interne 'draaiboek' voor het opstelproces en de werk- en planningsafspraken voor de jaarrekening. Met deze aanpassingen is het proces verder geoptimaliseerd en is de controle binnen de afgesproken planning afgerond.

Het opstel- en controleproces is door een goede samenwerking prettig verlopen. De maandelijkse besprekingen tussen de ambtelijke organisatie en ons controleteam heeft hier een belangrijke rol in gehad, en deze gesprekken zullen wij volgend jaar wederom voeren. Hiermee blijven wij nauw met elkaar in contact en worden eventuele vraagstukken tijdig met elkaar gedeeld. Voorgaande jaren hebben wij aan u gerapporteerd dat de aanlevering van de controledocumentatie voor de SiSa-regelingen verder verbeterd kan worden. Ondanks een nog verdere toename van het aantal regelingen, is het controleproces soepel verlopen en merken wij dat de kwaliteit van de dossiervorming vanuit de ambtelijke organisatie toeneemt.

Met het oog op verdere optimalisatie van het opstel- en controleproces van de jaarrekening merken wij op dat vanuit de interne controle meer dan 24 correcties zijn geconstateerd in het controle-exemplaar van de jaarrekening. Enerzijds betekent dit dat een kritische controle is uitgevoerd, maar anderzijds betekent het relatief hoge aantal interne correcties ook dat het eerste concept eigenlijk nog niet gereed was voor de start van onze controle.

Medio 2024 evalueren wij – mede op basis van de actualisatie van de risicoanalyse voor de jaarrekening 2024 – wederom gezamenlijk het proces om te bepalen op welke terreinen/aspecten verdere verbeteringen in het opstel- en controleproces van de jaarrekening mogelijk zijn.

Memoriaalboekingen

Memoriaalboekingen zijn (correctie)boekingen die niet via de reguliere boekingsgang plaatsvinden. Deze boekingen zijn hierdoor in opzet meer risicovol en daarom besteden wij bij onze controle extra aandacht aan deze boekingen. In onze boardletter hebben wij de aanbeveling opgenomen om naast de werkafspraken in het proces ook afgedwongen functiescheiding aan te brengen in de financiële administratie tussen het aanmaken en verwerken van memoriaalboekingen, waarbij tevens een zichtbare interne controle wordt uitgevoerd op de memoriaalboeking alvorens deze definitief wordt verwerkt.

Om de controle zo efficiënt en effectief mogelijk uit te voeren, en toe te spitsen op het specifieke risico en karakter van memoriaalboekingen, hebben wij gebruikgemaakt van een data-analyse tool. Hierbij hebben wij met data-analyse een diepgaande en risicogerichte analyse uitgevoerd van deze in opzet meer risicovolle boekingen. Hieruit zijn geen onjuistheden, onrechtmatigheden of anderszins bijzonderheden gebleken.

Bijlagen

A1 - Niet-gecorrigeerde controleverschillen

In de onderstaande tabel is een overzicht opgenomen van de niet-gecorrigeerde controleverschillen groter dan de rapporteringstolerantie van € 0,9 miljoen.

Aard van de fouten	Getrouwheid
Effect niet-gecorrigeerde controleverschillen voorgaande periode	€ 0
Effect niet-gecorrigeerde controleverschillen huidige periode	€ 0
Totaal getrouwheidsfouten	€ 0

- Wij hebben van het college een schriftelijke bevestiging bij de jaarrekening ontvangen, waarin het college het bovenstaande heeft bevestigd. Dit houdt in dat eventuele niet-geconstateerde en daardoor niet-gecorrigeerde afwijkingen, zowel individueel als in totaal, in het kader van de jaarrekening niet materieel zijn. Het college heeft tevens bevestigd geen kennis te hebben van andere niet-gecorrigeerde afwijkingen.

A2 - Onzekerheden in de controle

In de onderstaande tabel is een overzicht opgenomen van de onzekerheden groter dan de rapporteringstolerantie van € 0,9 miljoen.

Aard van de onzekerheden	Getrouwheid
N.v.t	
Totaal onzekerheden in de controle getrouwheid	€ 0

- Wij hebben van het college een schriftelijke bevestiging bij de jaarrekening ontvangen, waarin het college het bovenstaande heeft bevestigd. Het college heeft tevens bevestigd geen kennis te hebben van andere onzekerheden.

A3 - Tekortkomingen in de toelichtingen

Onze controlestandaarden vereisen dat wij afwijkingen van materieel belang in de toelichting signaleren om de gemeenteraad in staat te stellen een inschatting te maken van de gevolgen daarvan voor de jaarrekening. De tabel hierna bevat een weergave van die onderwerpen uit de toelichting waarvan wij denken dat de gemeenteraad deze nader dient te beoordelen.

Toelichting	Bron van de toelichtingsvereiste	Kwantitatieve of kwalitatieve overwegingen
Geen resterende afwijkingen geconstateerd met betrekking tot de toelichtingen in de jaarstukken.	n.v.t.	n.v.t.

B - Bevindingen controle SiSa-bijlage 2023

Op grond van het Besluit accountantscontrole decentrale overheden, artikel 5, lid 4, rapporteren wij in dit accountantsverslag over de strekking van ons getrouwheidsoordeel bij de jaarrekening 2023 en onze conclusies ten aanzien van de rechtmatigheid van de SiSa-bijlage 2023. Tevens nemen wij onderstaand de fouten en onzekerheden van de specifieke uitkeringen die onder SiSa vallen op.

- Rechtmatigheidsoordeel specifieke uitkeringen (zoals blijkt uit de controleverklaring): goedkeurend
- Strekking controleverklaring getrouwheid gehele jaarrekening: goedkeurend

Per regeling geven wij in de volgende tabel aan of, en zo ja welke financiële fouten of onzekerheden zijn geconstateerd.

Code	SiSa-regeling	Fout of onzekerheid	Financiële omvang	Toelichting
A16	Bekostigingsregeling opvang ontheemden Oekraïne	n.v.t.	-	
A21	Regeling specifieke uitkering ter voorkoming van georganiseerde en ondermijnende jeugdcriminaliteit 2023	n.v.t.	-	
B2	Regeling specifieke uitkering gemeentelijke hulp aan gedupeerden kinderopvangtoeslagproblematiek	n.v.t.	-	
C9	Specifieke uitkering woningbouwimpuls	n.v.t.	-	
C102	Incidentele specifieke uitkering Inrichten Overheidsbrede Loketten	n.v.t.	-	
C105	Regeling specifieke uitkering startbouwimpuls	n.v.t.	-	
C109	Meerjarig regeling specifieke uitkering herstructurering volkshuisvesting	n.v.t.	-	
C115	Incidentele specifieke uitkering ontwikkeling, realisatie en werking van Flexcity in gemeente Enschede	n.v.t.	-	
C209	Meerjarige regeling specifieke uitkeringen voor huisvesting aandachtsgroepen (RHA 2023)	n.v.t.	-	
C210B	Specifieke uitkering Regeling flexibele inzet woningbouw	n.v.t.	-	
C31	Regeling vaststelling regels verstrekken eenmalige specifieke uitkering aan gemeenten huisvesting kwetsbare doelgroepen	n.v.t.	-	
C32	Specifieke uitkering ventilatie in scholen	n.v.t.	-	
C41B	Specifieke uitkering Regeling flexibele inzet woningbouw	n.v.t.	-	
C55	Aanpak energie armoede	n.v.t.	-	
Subtotaal			-	

B - Bevindingen controle SiSa-bijlage 2023

Code	SiSa-regeling	Fout of onzekerheid	Financiële omvang	Toelichting
Subtotaal			-	
C56	Regeling specifieke uitkeringen voor huisvesting aandachtsgroepen (RHA 2021)	n.v.t.	-	
C62	Regeling specifieke uitkering kwijtschelding gemeentelijke belastingen van gedupeerden door de toeslagenaffaire	n.v.t.	-	
C77	Regio Enschede koploperregio huisvesting aandachtsgroepen	n.v.t.	-	
C85	Stimuleringsregeling flex- en transformatiewoningen	n.v.t.	-	
C92	Regeling specifieke uitkering Informatiepunten Digitale Overheid	n.v.t.	-	
C94	Specifieke Uitkering Lokale Aanpak Isolatie	n.v.t.	-	
D8	Specifieke uitkering Onderwijsachterstandenbeleid	n.v.t.	-	
D10	Besluit Specifieke uitkering volwasseneneducatie	n.v.t.	-	
D11	Verlening extra financiële middelen specifieke uitkering RMC-functie	n.v.t.	-	
D12	Regionale meld- en coördinatiefunctie voortijdig schoolverlaten 2020-2024	n.v.t.	-	
D12A	Regionale maatregelen voortijdig schoolverlaten 2020-2024	n.v.t.	-	
D14	Middelen inhalen COVID-19 gerelateerde onderwijsvertragingen	n.v.t.	-	
D19	Specifieke uitkering tijdelijke onderwijshuisvesting ontheemden Oekraïne	n.v.t.	-	
D21	Specifieke uitkering impuls jongerencultuur	n.v.t.	-	
D23	Verlening Regeling eenmalige specifieke uitkering en subsidies lokale bibliotheekvoorzieningen	n.v.t.	-	
E104	Regeling specifieke uitkering woningbouw op korte termijn door bovenplanse infrastructuur	n.v.t.	-	
E10B	Regeling specifieke uitkering snelfietsroutes	n.v.t.	-	
E44B	Tijdelijke impulsregeling klimaatadaptatie 2021–2027 (SiSa tussen medeoverheden)	n.v.t.	-	
Subtotaal			-	

B - Bevindingen controle SiSa-bijlage 2023

Code	SiSa-regeling	Fout of onzekerheid	Financiële omvang	Toelichting
Subtotaal				-
E83	Tijdelijke regeling specifieke uitkering bodem 2022	n.v.t.	-	
E84	Regeling stimulering verkeersveiligheidsmaatregelen 2022-2023	n.v.t.	-	
E85	Tijdelijke regeling specifieke uitkeringen intelligente verkeersregelinstallaties	n.v.t.	-	
E87B	Tijdelijke regeling stimuleren maatregelen tweede fase Deltaprogramma zoetwater	n.v.t.	-	
E97	Tijdelijke regeling specifieke uitkering bodem 2023	n.v.t.	-	
F20	Regeling specifieke uitkering Impulsaanpak winkelgebieden	n.v.t.	-	
F28	Tijdelijke regeling capaciteit decentrale overheden voor klimaat-.en energiebeleid (CDOKE)	n.v.t.	-	
G2	Gebundelde uitkering op grond van artikel 69 Participatiewetgemeentedeel 2023	n.v.t.	-	
G2	Gederfde baten die voortvloeien uit kwijschelden schulden in het kader van de hersteloperatie kinderopvangtoeslagaffaire gebundelde uitkering Participatiewet in jaar T_gemeentedeel 2023	n.v.t.	-	
G3	Besluit bijstandverlening zelfstandigen 2004_gemeentedeel 2023	n.v.t.	-	
G3	BBZ vóór 2020 - Gederfde baten die voortvloeien uit kwijschelden schulden in het kader van de hersteloperatie kinderopvangtoeslagaffaire levensonderhoud BBZ in jaar T (exclusief BOB)_gemeentedeel 2023	n.v.t.	-	
G3	BBZ vóór 2020 - Gederfde baten die voortvloeien uit kwijschelden van achterstallige betalingen kapitaalverstrekkingen BBZ in het kader van de hersteloperatie kinderopvangtoeslagaffaire in jaar T (exclusief BOB)_gemeentedeel 2023	n.v.t.	-	
G3	BBZ vóór 2020 - Gederfde baten die voortvloeien uit kwijschelden schulden levensonderhoud BBZ en achterstallige betalingen kapitaalverstrekkingen BOB in het kader van de hersteloperatie kinderopvangtoeslagaffaire in jaar T_gemeentedeel 2023	n.v.t.	-	
G3	BBZ vanaf 2020 - Gederfde baten die voortvloeien uit kwijschelden van achterstallige betalingen kapitaalverstrekkingen BBZ in het kader van de hersteloperatie kinderopvangtoeslagaffaire in jaar T_gemeentedeel 2023	n.v.t.	-	
G4	Tozo 1_fundamentele rechtmatigheidseisen _gemeentedeel 2023	n.v.t.	€ XXX	
Subtotaal				-

B - Bevindingen controle SiSa-bijlage 2023

Code	SiSa-regeling	Fout of onzekerheid	Financiële omvang	Toelichting
Subtotaal				-
G4	Tozo 1_belangrijke rechtmatigheidseisen _gemeentedeel 2023	n.v.t.	-	
G4	Tozo 2 gemeentedeel 2023	n.v.t.	-	
G4	Tozo 3gemeentedeel 2023	n.v.t.	-	
G4	Tozo 4gemeentedeel 2023	n.v.t.	-	
G4	Tozo 5gemeentedeel 2023	n.v.t.	-	
G4	Kwijtschelding schulden Tozo in het kader van de hersteloperatie kinderopvangtoeslagaffaire - gederfde baten die voortvloeien uit kwijtschelden schulden levensonderhoud in jaar T_gemeentedeel 2023	n.v.t.	-	
G4	Kwijtschelding schulden Tozo in het kader van de hersteloperatie kinderopvangtoeslagaffaire - gederfde baten die voortvloeien uit kwijtschelden van achterstallige betalingen op kapitaalverstrekking in jaar T_gemeentedeel 2023	n.v.t.	-	
G10	Wet inburgering gemeentedeel 2023	n.v.t.	-	
G12	Gederfde baten die voortvloeien uit kwijtschelden schulden Bijzondere bijstand in het kader van de hersteloperatie kinderopvangtoeslagaffaire in jaar T_ gemeentedeel 2023	n.v.t.	-	
G12	Gederfde baten die voortvloeien uit kwijtschelden schulden Wet Inburgering van 13 september 2012 in het kader van de hersteloperatie kinderopvangtoeslagaffaire in jaar T_gemeentedeel 2023	n.v.t.	-	
G13	Besteding/baten onderwijsroutegemeentedeel 2023	n.v.t.	-	
G13	Bestedingen/baten overige voorzieningen_ gemeentedeel 2023	n.v.t.	-	
H1	Ministeriële regeling heroïnebehandeling	n.v.t.	-	
H4	Specifieke uitkering stimulering sport	n.v.t.	-	
H8	Specifieke uitkering Regeling Sportakkoord 2020-2022	n.v.t.	-	
Subtotaal				-

B - Bevindingen controle SiSa-bijlage 2023

Code	SiSa-regeling	Fout of onzekerheid	Financiële omvang	Toelichting
Subtotaal				-
H12	Specifieke uitkering lokale preventieakkoorden of preventieaanpakken	n.v.t.	-	
H14	Specifieke uitkering instandhouding en doorontwikkeling expertisecentra jeugdhulp	n.v.t.	-	
H15	Specifieke uitkering tijdelijk vergroten van beschikbaarheid van acute jeugd-ggz capaciteit	n.v.t.	-	
H20	Specifieke uitkering vastgoedtransitie residentiële jeugdhulp 2021	n.v.t.	-	
H21	Specifieke uitkering cliëntondersteuning	n.v.t.	-	
H24	Specifieke uitkering specialistische functies aanpak huiselijk geweld en kindermishandeling 2022	n.v.t.	-	
H26	Specifieke uitkering randvoorwaardelijke functies jeugdhulp	n.v.t.	-	
H30	Specifieke uitkering sport en bewegen, gezondheidsbevordering, cultuurparticipatie en de sociale basis 2023–2026	n.v.t.	-	
H31	Specifieke uitkering noodfonds energie amateursportverenigingen (SPUK NEAS)	n.v.t.	-	
H32	Specifieke uitkering Meerkosten Energie Openbare Zwembaden	n.v.t.	-	
H34	Specifieke uitkering specialistische functies aanpak huiselijk geweld en kindermishandeling 2023	n.v.t.	-	
Totaal				-

C - Onafhankelijkheidsbevestiging

Bevestiging onafhankelijkheid

De voorschriften in het kader van onafhankelijkheid zijn binnen de Koninklijke Nederlandse Beroepsorganisatie van Accountants (de NBA) opgenomen in de “Verordening inzake Onafhankelijkheid (ViO)” en vormen een belangrijk onderdeel van het ‘normenkader’ waaraan een accountant moet voldoen. De naleving van de ViO is binnen de organisatie van Deloitte ingebed.

Wij bevestigen dat onze onafhankelijke positie ten opzichte van de gemeente Enschede in overeenstemming met de Nederlandse wettelijke en beroepsvoorschriften is gewaarborgd. Wij zijn van mening dat onze objectiviteit gedurende het afgelopen jaar niet is aangetast.

Stelsel van waarborgen om onze onafhankelijke positie te waarborgen

Deloitte beschikt over een stelsel van maatregelen om haar onafhankelijke positie bij controlecliënten te waarborgen. Dit stelsel van maatregelen is een integraal onderdeel van de bestuurlijke organisatie en van het voor de gehele organisatie van toepassing zijnde stelsel van kwaliteitsbeheersingsmaatregelen.

Bijgaande niet-limitatieve opsomming geeft u een indruk van de maatregelen die bijdragen aan het waarborgen van onze onafhankelijke positie:

- Schriftelijke onafhankelijkheidsbepalingen waarin alle bestaande onafhankelijkheidsvereisten en de risico's ten aanzien van de bedreiging van de onafhankelijkheid en de daaraan gerelateerde waarborgen zijn verwerkt.
- Procedures voor tijdige bekendmaking van de voorschriften en de daarin aangebrachte wijzigingen aan alle gevolmachtigden en werknemers bij Deloitte.
- Procedures voor de organisatie van periodieke trainingen inzake de toepassing van de onafhankelijkheidsvoorschriften.
- Procedures die erop gericht zijn dat onze gevolmachtigden en werknemers in specifieke casussen en omstandigheden de onafhankelijkheidsvoorschriften naleven.

- De benoeming van professionals op seniorniveau die verantwoordelijk zijn voor het continu actualiseren van de procedures en voorschriften, de tijdige bekendmaking ervan en het adequaat functioneren van het gehele stelsel van waarborgen.
- Procedures voor een schriftelijke rapportage per controlecliënt waarin is vastgelegd of sprake is van omstandigheden die de onafhankelijkheid van de accountant die de controleopdracht uitvoert bedreigen, op welke wijze met potentiële bedreigingen is omgegaan en, indien er bedreigingen zijn gesignaleerd, welke maatregelen dan zijn genomen om deze bedreigingen voor de onafhankelijkheid weg te nemen. De vastlegging van deze beoordeling, inclusief een gemotiveerde conclusie (de zogenoemde ‘onafhankelijkheids-evaluatie’), wordt in het dossier opgenomen.
- Procedures die vereisen dat een daartoe geëigende afdeling binnen Deloitte wordt geconsulteerd, als sprake is van een mogelijke aantasting van de onafhankelijkheid in relatie tot een specifieke cliënt. Indien de bestuursstructuur van de controlecliënt voorziet in een gemeenteraad, raadscommissie of rekeningencommissie, overwegen wij ook een van deze instanties te raadplegen.
- Procedures voor het interne toezicht in relatie tot de toetsing en bewaking van de naleving van de onafhankelijkheidsvoorschriften.

De opzet en werking van ons stelsel van maatregelen wordt periodiek door de externe toezichthouder getoetst.

Interne roulatie

Een te grote mate van vertrouwdschap of vertrouwen kan een bedreiging vormen voor de onafhankelijkheid van de accountant wanneer bepaalde leden van het controleteam geregeld en voor lange tijd aan de wettelijke controle van een controlecliënt meewerken.

Wij beoordelen de bedreiging voor de onafhankelijkheid die kan voortvloeien uit de langdurige betrokkenheid van andere leden van het controleteam bij de controleopdracht. Waar nodig nemen wij maatregelen om deze bedreiging weg te nemen.

Onze beoordeling heeft geen aanleiding gegeven om het komend boekjaar teamleden bij de gemeente Enschede te rouleren.

Persoonlijke, zakelijke of financiële relaties met de gemeente Enschede

Wij hebben een evaluatie gemaakt van persoonlijke, zakelijke en financiële relaties tussen Deloitte, haar gevolmachtigden en haar medewerkers en de gemeente die van invloed kunnen zijn op onze onafhankelijkheid. Bij deze evaluatie zijn ons geen zaken gebleken die aan u gerapporteerd dienen te worden.

Geschenken en persoonlijke uitingen van gastvrijheid

De Nederlandse onafhankelijkheidsregels vereisen dat de eindverantwoordelijke accountant de met governance belaste organen informeert over geschenken en persoonlijke uitingen van gastvrijheid die Deloitte, een bestuurder of interne toezichthouder van Deloitte of een lid van het controleteam heeft ontvangen van of verstrekt aan de gemeente of een bij de gemeente betrokken persoon. Hierbij is een drempel van € 100 opgenomen in de regels.

Wij hebben geen geschenken en persoonlijke uitingen van gastvrijheid met een (geschatte) waarde van meer dan € 100 ontvangen of verstrekt, en zijn daarom van mening dat geen sprake is van een bedreiging voor de onafhankelijke uitvoering van de controleopdracht.

Onder Deloitte wordt verstaan één of meer van Deloitte Touche Tohmatsu Limited (“DTTL” of “Deloitte Global”), haar wereldwijde netwerk van member firms en aan hen verbonden entiteiten (tezamen, de “Deloitte-organisatie”). DTTL en haar wereldwijde netwerk van member firms en aan hen verbonden entiteiten zijn juridisch gescheiden en onafhankelijke entiteiten, die elkaar niet kunnen verplichten of binden ten aanzien van derden. DTTL en iedere DTTL member firm en aan hen verbonden entiteiten zijn aansprakelijk voor hun eigen handelen en nalaten, en niet voor het handelen of nalaten van een andere entiteit. DTTL verleent geen diensten aan cliënten. Raadpleeg www.deloitte.com/about voor meer informatie.

Deloitte levert toonaangevende audit- en assurance-, belastingadvies- en juridische diensten, en diensten op het gebied van consulting, financial advisory, en risk advisory aan bijna 90% van de Fortune Global 500® en duizenden particuliere bedrijven. Onze professionals leveren meetbare en blijvende resultaten die het vertrouwen van het publiek in kapitaalmarkten helpen versterken, klanten in staat stellen te transformeren en bloeien, en de weg wijzen naar een sterkere economie, een meer rechtvaardige samenleving en een duurzame wereld. Voortbouwend op haar meer dan 175-jarige geschiedenis, omvat het bereik van Deloitte meer dan 150 landen en gebieden. Ontdek hoe de meer dan 415.000 mensen van Deloitte wereldwijd een impact maken die ertoe doet op www.deloitte.com.

Deze communicatie bevat louter algemene informatie en noch DTTL, noch haar wereldwijde netwerk van member firms of aan hen verbonden entiteiten verleent door middel van deze communicatie professioneel advies of diensten. Voordat u een beslissing neemt of actie onderneemt die van invloed kan zijn op uw financiën of uw bedrijf, dient u een gekwalificeerde professionele adviseur te raadplegen. Geen enkele entiteit in de Deloitte-organisatie is verantwoordelijk voor enig verlies dat wordt geleden door een persoon die op deze communicatie vertrouwt.